

چرا بیت رکعت تراویح

مفتی محمد ابراہیم تیموری

شعبان ۱۴۳۵ هجری قمری
مطابق جوزای ۱۳۹۳ هجری شمسی موافق جون ۲۰۱۴ میلادی

چاپ این کتاب به شرط عدم تغییر در آن اجازه عام است.

جدیدترین PDF کتاب را می توانید از روی اینترنت از نشانی ذیل اخذ کنید:
www.afghanicc.com/books

یا با نشانی (email) ذیل تماس بگیرید:

miteymori@gmail.com

و یا با شماره تلفونی ذیل در تماس شوید:

۰۰۴۴۷۸۸۶۷۰۷۹۲۷

و یا با شماره ذیل در کابل تماس بگیرید.

امیر محمد: ۰۷۰۰۲۴۳۵۰۱

Printed at:
Ikhwan Printers & Peshawar Process
Office Tel: ۰۹۱۲۵۶۴۵۱۰ | Cellphone: ۰۳۴۵۹۰۸۹۰۲

فهرست

- ﴿ ۷ ﴾ نماز تراویح: ۷
- ﴿ ۹ ﴾ قیام رمضان: ۹
- ﴿ ۹ ﴾ لفظ تراویح: ۹
- ﴿ ۱۰ ﴾ سبب تسمیه تراویح: ۱۰
- ﴿ ۱۰ ﴾ نماز تراویح سنت مؤکده است: ۱۰
- ﴿ ۱۱ ﴾ نماز تراویح با جماعت نبی اکرم ﷺ؛ فقط سه شب: ۱۱
- ﴿ ۱۳ ﴾ **تعداد رکعات تراویح نبی اکرم ﷺ:** ۱۳
- ﴿ ۱۳ ﴾ **دلیل اول:** حدیث ابن عباس رضی الله عنه: ۱۳
- ﴿ ۱۴ ﴾ نظر اول بر این حدیث شریف: ۱۴
- ﴿ ۱۶ ﴾ نظر دوم بر این حدیث شریف: ۱۶
- ﴿ ۱۷ ﴾ **دلیل دوم:** حدیث جابر بن عبد الله رضی الله عنه: ۱۷
- ﴿ ۱۸ ﴾ نظر اول بر این حدیث شریف: ۱۸
- ﴿ ۱۸ ﴾ محمد بن حمید رازی رضی الله عنه: ۱۸
- ﴿ ۱۹ ﴾ عمر بن هارون بلخی رضی الله عنه: ۱۹
- ﴿ ۲۰ ﴾ نظر دوم بر این حدیث شریف: ۲۰
- ﴿ ۲۱ ﴾ خلفای راشدین و تراویح: ۲۱
- ﴿ ۲۱ ﴾ **تعداد رکعات تراویح از حضرت عمر فاروق رضی الله عنه:** ۲۱
- ﴿ ۲۴ ﴾ اول: حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه: ۲۴
- ﴿ ۲۵ ﴾ دوم: حضرت سائب رضی الله عنه: ۲۵
- ﴿ ۲۷ ﴾ سوم: حضرت محمد بن کعب قرظی رضی الله عنه: ۲۷
- ﴿ ۲۸ ﴾ چهارم: حضرت ابن رومان رضی الله عنه: ۲۸
- ﴿ ۲۸ ﴾ پنجم: حضرت یحیی بن سعید رضی الله عنه: ۲۸
- ﴿ ۲۹ ﴾ ششم: حضرت عبد العزیز بن رفیع رضی الله عنه: ۲۹
- ﴿ ۲۹ ﴾ هفتم: حضرت حسن بصری رضی الله عنه: ۲۹
- ﴿ ۳۰ ﴾ خلاصه این روایات: ۳۰

- ﴿﴾ تعداد رکعات تراویح حضرت عثمان رضی الله عنه: ۳۰
- ﴿﴾ تعداد رکعات تراویح حضرت علی مرتضی رضی الله عنه: ۳۱
- ﴿﴾ اول: حضرت حسین رضی الله عنه نولسه رسول الله صلی الله علیه و آله: ۳۱
- ﴿﴾ دوم: حضرت عبد الرحمن سلمی رضی الله عنه: ۳۲
- ﴿﴾ سوم: حضرت ابو الحسناء رضی الله عنها: ۳۳
- ﴿﴾ بیست رکعت تراویح و سایر صحابه کرام و تابعین: ۳۴
- ﴿﴾ حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه: ۳۵
- ﴿﴾ حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه: ۳۵
- ﴿﴾ حضرت عطاء بن ابی رباح رضی الله عنه: ۳۶
- ﴿﴾ حضرت ابراهیم نخعی رضی الله عنه: ۳۷
- ﴿﴾ حضرت شتیر بن شکل رضی الله عنه: ۳۷
- ﴿﴾ حضرت ابو البختری رضی الله عنه: ۳۸
- ﴿﴾ حضرت سوید بن غفله رضی الله عنه: ۳۸
- ﴿﴾ حضرت ابن ابی ملیکه رضی الله عنه: ۳۹
- ﴿﴾ حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه: ۴۰
- ﴿﴾ حضرت علی بن ربیعہ رضی الله عنه: ۴۰
- ﴿﴾ خلاصه این روایات: ۴۱
- ﴿﴾ اجماع صحابه کرام بر بیست رکعت تراویح: ۴۲
- ﴿﴾ امامان اربعه اهل السنه والجماعت: ۴۶
- ﴿﴾ حضرت امام اعظم ابو حنیفه رضی الله عنه: ۴۶
- ﴿﴾ حضرت امام مالک بن انس رضی الله عنه: ۴۷
- ﴿﴾ حضرت امام محمد بن ادریس شافعی رضی الله عنه: ۴۷
- ﴿﴾ حضرت امام احمد بن حنبل رضی الله عنه: ۴۷
- ﴿﴾ حضرات مشایخ و اولیای کرام: ۴۸
- ﴿﴾ بیست رکعت تراویح در حرمتین شریفین: ۴۹
- ﴿﴾ ختم قرآن در تراویح سنت است: ۵۰
- ﴿﴾ بعضی از بزرگان دین که قرآن را در یک شب ختم می کردند: [حاشیه] ۵۱
- ﴿﴾ خلاصه کلام: ۵۲
- ﴿﴾ یک استدلال غلط: ۵۴
- ﴿﴾ فهرست مأخذ کتاب: ۵۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نماز تراویح

الْحَمْدُ لِلَّهِ وَكَفَى وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ. أَمَا بَعْدُ!

برادران اهل سنت و جماعت!

ماه مبارک رمضان فصل بهار عالم روحانیت است. از عبادات مخصوص این ماه مبارک، روزه روز و قیام شب یعنی نماز تراویح می باشد که اهمیت بزرگی را دارا هست. در حدیث شریف وارد است که رسول اکرم ﷺ فرمودند:

﴿۱﴾ **إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ فَرَضَ صِيَامَ رَمَضَانَ عَلَيْكُمْ وَسَنَنْتُ لَكُمْ قِيَامَهُ.**

ترجمه: خداوند روزه ماه رمضان را بر شما فرض ساخته است و من

قیام (تراویح) آن را برای شما سنت گردانیدم.^(۱)

﴿۲﴾ یکی از برکات این ماه مبارک اینست که ثواب ادای یک نفل

در آن برابر با ثواب ادای یک فرض و ثواب ادای یک فرض در آن مساوی

با ثواب هفتاد فرض قرار داده شده است.^(۲)

(۱) سنن النسائی: ۱۵۷۴ حدیث ۲۲۱۰ کتاب الصیام، ذکر اختلاف یحیی بن ابی کثیر والتصر بن شیبان فیہ | سنن ابن ماجه: ۴۲۱/۱ حدیث ۱۳۲۸ کتاب إقامة الصلاة، والسنة فیها، باب ما جاء فی قیام شهر رمضان | مصنف ابن ابی شیبة: ۱۶۵/۲ حدیث ۷۰۵ من كان یرى القیام فی رمضان | الاحادیث المختارة للمقدسی: ۱۰۶/۳ حدیث ۹۰۸ | المخلصیات وأجزاء أخرى لأبی طاهر المخلص: (المتوفى ۳۹۳ هـ ق) ۱۳۵/۱ حدیث ۶۸ | مسند ابی داود الطیالسی: ۱۸۱/۱ حدیث ۲۲۱ أحادیث عبید الرحمن بن عوف رضي الله عنه | شعب الایمان للبيهقي: ۲۲۷/۵ حدیث ۳۳۴۳ فضائل شهر رمضان | إعلاء السنن للتهانوی: ۶۲۷ حدیث ۱۸۱۵
(۲) شعب الایمان للبيهقي: ۲۳۳/۵ حدیث ۳۳۳۶ فضائل شهر رمضان | مشکوة المصابیح: ۶۱۲/۱ کتاب الصوم، الفصل الثالث | مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح لعلى القاری: ۱۳۶۷/۴ حدیث ۱۹۶۵ کتاب الصوم | صحیح ابن خزيمة: ۹۱۰/۲ و ۹۱۱ حدیث ۱۸۸۷ کتاب الصوم، باب فضائل شهر رمضان ...

بنابراین اولیاء الله لحظه لحظه این ماه مبارک را غنیمت می دانند و یک لمحۀ آن را ضایع نمی سازند، زیرا چه معلوم که این لحظات مقدس در سال آینده باز نصیب شود یا نشود.

حضرت رسول اکرم **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** در این ماه مبارک به کثرت عبادت می فرمودند، چنانچه حضرت عائشۀ صدیقه رضی الله عنها می فرماید:

﴿٣﴾ **كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ شَهْرَ رَمَضَانَ شَدَّ مِئْزَرَهُ، ثُمَّ لَمْ يَأْتِ فِرَاشَهُ حَتَّى يَنْسَلِخَ.**

ترجمه: هنگامی که ماه مبارک رمضان می آمد، حضرت رسول اکرم **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** کمر را می بستند و بر بستر خویش تشریف نمی آوردند تا آنکه ماه رمضان می گذشت.^(۱)

و چون ده روز آخر ماه رمضان فرا می رسید، حضرت عائشۀ صدیقه رضی الله عنها در مورد آن می فرماید:

﴿٤﴾ **كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْتَهِدُ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ، مَا لَا يَجْتَهِدُ فِي غَيْرِهِ.**

ترجمه: حضرت رسول اکرم **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** در ده روز اخیر ماه مبارک رمضان آن قدر عبادت می نمودند که در سایر ایام آن نمی فرمودند.^(۲)

حضرت رسول اکرم **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** امت خویش را بر عبادت در این ماه مبارک ترغیب می دادند. چنانچه حضرت ابو هُرَیْرَةَ رضی الله عنه روایت می کند:

﴿٥﴾ **عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.**

ترجمه: حضرت رسول اکرم **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** فرمودند: هر کسی که در حالت ایمان و با نیت ثواب، تراویح ماه رمضان را بخواند، تمام گناهان

(۱) شعب الایمان للبيهقي: ۲۳۴/۵ حدیث ۳۳۵۲ الصَّيَّامُ؛ فضائل شهر رَمَضَانَ
(۲) صحیح مسلم: ۸۲۲/۲ حدیث ۱۱۷۵ كِتَابُ الْإِعْتِكَافِ؛ بَابُ الْإِحْتِهَادِ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ

گذشته اش بخشیده می شود.^(۱)

از روی این احادیث شریف دانسته می شود که حضرت رسول خدا محمد مصطفی **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** هم خود در ماه مبارک رمضان به کثرت عبادت می نمودند و هم اُمت خویش را ترغیب می دادند تا در این ماه مبارک به کثرت عبادت کنند. بنابراین هر قدر که ممکن باشد باید کوشید تا در این ماه مبارک بیشتر عبادت نمود.

قیام رمضان:

حضرت رسول اکرم **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** «قیام رمضان» یعنی «نماز تراویح» را بیست رکعت اداء فرموده اند و بعد از رسول اکرم **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**، خلفای راشدین؛ حضرت عمر رضی الله عنه، حضرت عثمان رضی الله عنه، حضرت علی رضی الله عنه، سایر صحابه کرام، تابعین عظام، ائمه مجتهدین، حضرات مشایخ، اولیای کرام **رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِمْ** و غیرهم بر آن عامل بوده اند. سراسر ممالک اسلامی از چهارده صد سال تا امروز مطابق آن عمل کرده اند و تمامی اُمت اسلام بر آن اجماع و اتفاق دارند. تفصیلات در سطور آینده مذکور است.

لفظ تراویح:

حافظ ابن حجر عسقلانی شافعی رحمته الله می نویسد:

﴿٦﴾ **وَالْتَرَاوِيحُ جَمْعُ تَرْوِيحٍ وَهِيَ الْمَرَّةُ الْوَاحِدَةُ مِنَ الرَّاحَةِ كَتَسْلِيمَةٍ مِنَ السَّلَامِ.**

ترجمه: تراویح جمع کلمه «ترویحه» است و «ترویحه» یکبار استراحت

کردن را می گویند چنانکه «تسلیمه» یکبار سلام گفتن را می نامند.^(۲)

(۱) صحیح البخاری: ۱۶/۱ حدیث ۲۷ کتاب الإيمان، باب: تَطَوُّعُ قِيَامِ رَمَضَانَ مِنَ الْإِيمَانِ | صحیح مسلم:

۵۲۳/۱ حدیث ۷۵۹ کتاب صَلَاةِ الْمُسَافِرِينَ وَقَصْرِهَا، باب التَّرْغِيبِ فِي قِيَامِ رَمَضَانَ، وَهُوَ التَّرَاوِيحُ

(۲) فتح الباری شرح صحیح البخاری: ۲۵۰/۴ | و مثله فی عمدة القاری للعینی: ۱۲۴/۱۱

سبب تسمیه تراویح:

«تراویحه» آن نشستنی را می گویند که در آن کمی استراحت نمایند. چونکه بعد از چهار رکعت نماز تراویح، کمی استراحت می نمایند، لذا چهار رکعت نماز تراویح را یک «تراویحه» نام نهادند، و چونکه در نماز تراویح، پنج «تراویحه» وجود دارد، لذا مجموعه این پنج تراویحه را «تراویح» می گویند.

حافظ ابن حجر عسقلانی شافعی رحمته الله می نویسد:

﴿۷﴾ سُمِّيَتِ الصَّلَاةُ فِي الْجَمَاعَةِ فِي لَيْلِي رَمَضَانَ التَّرَاوِيحَ لِأَنَّهُمْ أَوَّلَ مَا اجْتَمَعُوا عَلَيْهَا كَانُوا يَسْتَرِيحُونَ بَيْنَ كُلِّ تَسْلِيمَتَيْنِ.

ترجمه: نمازی را که در شب های ماه رمضان با جماعت خوانده می شود، تراویح می گویند، زیرا هنگامی که اصحاب کرام رسول الله صلی الله علیه وسلم بر این نماز اتفاق کردند، ایشان بعد از هر دو سلام (یعنی بعد از هر چهار رکعت) استراحت می نمودند.^(۱)

نماز تراویح سنت مؤکده است:

حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم قیام رمضان (یعنی نماز تراویح) را سنت قرار داده اند چنانکه در حدیث مبارک اول قبلاً گذشت. بعد از رحلت آنحضرت صلی الله علیه وسلم، حضرات خلفای راشدین و سایر صحابه کرام چنانچه تفصیل آن خواهد آمد بر آن مواظبت و مداومت نمودند و همین مواظبت و مداومت تمامی اصحاب کرام، دلیل است که نماز تراویح سنت مؤکده می باشد. حضرت عریاض بن ساریه رضی الله عنه روایت می کند که حضرت رسول اکرم صلی الله علیه وسلم به مسلمانان فرمودند:

﴿۸﴾ فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الْمُهَيَّبِينَ الرَّاشِدِينَ، تَمَسَّكُوا بِهَا وَعَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِدِ.

ترجمه: شما سنت مرا و سنت خلفای راشدین را بر خود لازم بدانید

(۱) فتح الباری شرح صحیح البخاری: ۲۵۰/۴

﴿ ۱۱ ﴾

و آن را به شدت محکم بگیرد.^(۱)

در این حدیث شریف، حضرت رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با ایراد کلمه «عَلَيْكُمْ» (بر خود لازم بدانید) و «عَصُوا عَلَيْهَا بِالْتَّوَّاجِدِ» (آن را به شدت محکم بگیرید)، چنانکه بر عمل بر سنت خویش تاکید فرموده اند، به همین صورت بر عمل بر سنت خلفای راشدین رضی الله عنهم نیز تاکید نموده اند، که این دلیل سنت مؤکده بودن نماز تراویح می باشد.

نماز تراویح با جماعت جناب نبی اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ فقط سه شب:

ادای نماز تراویح در جماعت از حضرت رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فقط در سه شب ثابت است. و چنانچه در احادیث شریف به صراحت موجود است آنحضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صحابه کرام رضی الله عنهم را از آغاز تا آخر ماه رمضان نماز تراویح نداده اند.

حضرت ابوذر رضی الله عنه روایت می کند:

﴿ ۹ ﴾ عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: صُنِّمْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَمَضَانَ، فَلَمْ يَقُمْ بِنَا شَيْئًا مِنَ الشَّهْرِ حَتَّى يَبْعِي سَعِيًّا فَنَقَامُ بِنَا حَتَّى ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ، فَلَمَّا كَانَتِ السَّادِسَةُ لَمْ يَقُمْ بِنَا، فَلَمَّا كَانَتِ الْحَامِسَةُ قَامَ بِنَا حَتَّى ذَهَبَ سَطْرُ اللَّيْلِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ نَقَلْتَنَا فَيَاكَ هَذِهِ اللَّيْلَةُ، قَالَ: فَقَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا صَلَّى مَعَ الْإِمَامِ حَتَّى يَنْصَرِفَ حُسْبًا لَهُ فَيَاكَ لَيْلِي، قَالَ: فَلَمَّا كَانَتِ الرَّابِعَةُ لَمْ يَقُمْ، فَلَمَّا كَانَتِ الثَّالِثَةُ جَمَعَ أَهْلَهُ وَنِسَاءَهُ وَالنَّاسَ، فَقَامَ بِنَا حَتَّى حَشِينَا أَنْ يُفَوِّتَنَا الْفَلَاحُ، قَالَ: قُلْتُ: وَمَا الْفَلَاحُ؟ قَالَ: السُّحُورُ، ثُمَّ لَمْ يَقُمْ بَقِيَّةَ الشَّهْرِ.

ترجمه: ما با حضرت رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ماه رمضان را روزه گرفتیم. آنحضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ما را در شب های ماه رمضان نماز (تراویح) ندادند، تا آنکه هفت روز از ماه باقی ماند. سپس آنحضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (در شب بیست و سوم) ما را تا زمانی نماز دادند که ثلث شب گذشته بود. در شب بعدی ما را نماز ندادند. و سپس چون پنج روز از ماه باقی ماند آنحضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (در شب

(۱) سنن ابی داود: ۲۰۰/۴ حدیث ۴۶۰۷ کتاب السنَّة، بَابُ فِي لُزُومِ السُّنَّةِ | مسند احمد: ۳۷۵/۲۸ حدیث ۱۷۱۴۵ حَدِيثُ الْعَرَبِيَّاتِ بْنِ سَارِيَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

بیست و پنجم رمضان) ما را تا آنوقتی نماز دادند که نصف شب گذشته بود. من به خدمت آنحضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عرض کردم که یا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، اگر در باقیمانده شب نیز ما را نماز بدهید، بسیار خوب خواهد بود. آنحضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند: هر کسی به همراه امام، نماز (خفتن) را بخواند و سپس به خانه خود برود، او ثواب نماز خواندن تمام شب را کسب می کند.

حضرت ابوذر رضی الله عنه ادامه می دهد: حضرت رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در شب بعدی ما را نماز ندادند و چون سه روز از ماه باقی ماند، آنحضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اهل و عیال و زنان خویش و سایر مردمان را جمع نمودند و (در شب بیست و هفتم رمضان) ما را آنقدر نماز دادند که ترسیدیم که سحری از ما فوت خواهد شد. سپس آنحضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در سایر ایام ماه ما را نماز ندادند.^(۱)

حضرت رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در بقیه شب های ماه رمضان نماز تراویح را ادامه ندادند زیرا خوف داشتند که اگر آن را ادامه دهند، ممکن بود که نماز تراویح از جانب خداوند فرض بگردد و آنگاه عامه مسلمانان از ادای آن عاجز شوند.^(۲)

ولی سایر صحابه کرام رضی الله عنهم مطابق فرمان آنحضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ که «من تراویح شب های این ماه را برای شما سنت گردانیدم» (حدیث اول این کتاب)، این نماز را در باقیمانده ایام رمضان به تنهایی یا در شکل جماعت های

(۱) سنن ابی داود: ۵۰/۲ بابُ تَفْرِیحِ اَبْوَابِ شَهْرِ رَمَضَانَ، بَابُ فِي قِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ | جامع الترمذی: ۱۰۶/۳ حدیث ۸۰۶ باب ما جاء في قِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ | سنن ابن ماجه: ۴۲۰/۱ حدیث ۱۳۲۷ باب ما جاء في قِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ | مسند احمد: ۳۳۱/۳۵ حدیث ۲۱۴۱۹ و ۳۵۲/۳۵ حدیث ۲۱۴۴۷ | صحیح ابن حبان: ۲۸۷/۶ حدیث ۲۵۴۷ | ومعناه في صحیح البخاری: ۱۱/۲ حدیث ۹۲۴ كِتَابُ الْجُمُعَةِ، بَابُ مَنْ قَالَ فِي الْخُطْبَةِ ... | صحیح البخاری: ۵۰/۲ حدیث ۱۱۲۹ كِتَابُ التَّهَجُّدِ، بَابُ تَحْرِیضِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى صَلَاةِ اللَّيْلِ وَالنَّوَافِلِ مِنْ غَيْرِ اِجْبَابٍ | صحیح مسلم: ۵۶۴/۱ حدیث ۷۶۱ كِتَابُ صَلَاةِ الْمُسَافِرِينَ وَقَصْرِهَا، بَابُ التَّرْغِيبِ فِي قِيَامِ رَمَضَانَ، وَهُوَ التَّرَاوِیْحُ

(۲) صحیح البخاری: ۱۱/۲ حدیث ۹۲۴ كِتَابُ الْجُمُعَةِ، بَابُ مَنْ قَالَ فِي الْخُطْبَةِ بَعْدَ الشَّاءِ: اَمَّا بَعْدُ | صحیح البخاری: ۴۵/۳ حدیث ۲۰۱۲ بَابُ فَضْلِ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ | صحیح مسلم: ۵۶۴/۱ حدیث ۷۶۱ كِتَابُ صَلَاةِ الْمُسَافِرِينَ وَقَصْرِهَا، بَابُ التَّرْغِيبِ فِي قِيَامِ رَمَضَانَ، وَهُوَ التَّرَاوِیْحُ

﴿۱۳﴾

کوچک و پراکنده می خواندند و حضرت رسول الله **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** نیز نماز ایشان را می دیدند و خرسند گردیده از اینکار شان اظهار رضایت می نمودند. حضرت ابو هریره رضی الله عنه روایت می کند:

﴿۱۰﴾ **خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَإِذَا أَنَا فِي رَمَضَانَ يُصَلُّونَ فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ فَقَالَ: مَا هَؤُلَاءِ؟ فَقِيلَ: هَؤُلَاءِ نَاسٌ لَيْسَ مَعَهُمْ قُرْآنٌ، وَأَبِي بَنُ كَعْبٍ يُصَلِّي، وَهُمْ يُصَلُّونَ بِصَلَاتِي، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَصَابُوا، وَنِعَمَ مَا صَنَعُوا.**

ترجمه: یک شب حضرت رسول الله **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** تشریف آوردند و مشاهده کردند که مردم در گوشه مسجد نماز می خوانند. آنحضرت ﷺ پرسیدند که اینها چه می کنند؟ گفتند: اینها حافظ قرآن نیستند لذا به اقتدای اُبی بن کعب نماز (تراویح) می خوانند. آنحضرت ﷺ فرمودند: کاری خوب کردند و درست نمودند.^(۱)

تعداد رکعات نماز تراویح نبی اکرم

جناب حضرت رسول اکرم ﷺ بیست رکعت نماز تراویح می خواندند.

دلیل اول: حدیث حضرت ابن عباس رضی الله عنهما

از حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما روایت است:

﴿۱۱﴾ **إِبْرَاهِيمُ بْنُ عُثْمَانَ عَنِ الْحَكَمِ عَنِ مِقْسَمِ بْنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ**

(۱) سنن ابی داود: ۵۰/۲ حدیث ۱۳۷۷ بَابُ تَفْرِيعِ أَبْوَابِ شَهْرِ رَمَضَانَ، بَابٌ فِي قِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ | و مثله عن ثعلبة بن أبي مالك القرظي في السنن الكبرى للبيهقي: ۶۹۷/۲ حدیث ۴۲۸۲ جُمَاعُ أَبْوَابِ صَلَاةِ التَّطَوُّعِ، وَقِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ، بَابٌ مَنْ زَعَمَ أَنَّهَا بِالْجَمَاعَةِ أَفْضَلُ لِمَنْ لَا يَكُونُ حَافِظًا لِلْقُرْآنِ | **اوجز المسالك إلى موطأ مالك: ۵۱۱/۲ و ۵۱۲**

همچنین به صفحه ۲۱ و ۲۲ این رساله مراجعه شود.

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ عَشْرِينَ رُكْعَةً وَالْوَتْرَ.

ترجمه: رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در رمضان المبارک بیست رکعت تراویح و وتر می خواندند.^(۱)

نظر اول بر این حدیث شریف:

این حدیث شریف سنداً حسن می باشد،^(۲) اما مطابق با اصول حدیث در درجه صحیح قرار می گیرد.^(۳) (تفصیل می آید).

(۱) مصنف ابن ابی شیبة: ۱۶۴/۲ حدیث ۷۶۹۲ کتاب صَلَاةِ التَّطَوُّعِ وَالْإِمَامَةِ وَأَبْوَابِ مُتَّفَرِّقَةٍ: كَمْ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ مِنْ رُكْعَةٍ | المعجم الاوسط للطبرانی: ۳۲۴/۵ حدیث ۵۴۴۰ بَابُ الْمَيْمِ: مَنْ اسْمُهُ مُحَمَّدٌ | المعجم الكبير للطبرانی: ۳۹۲/۱۱ حدیث ۱۲۰۲ بَابُ الْعَيْنِ: مَقْسَمٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ | المنتخب من مسند عبد بن حمید: ص ۲۱۸ حدیث ۶۵۳ مُسْنَدُ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ | السنن الكبرى للبيهقي: ۶۹۸/۲ حدیث ۴۲۸۶ جُمَاعُ أَبْوَابِ صَلَاةِ التَّطَوُّعِ، وَقِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ: بَابُ مَا رُوِيَ فِي عَدَدِ رُكْعَاتِ الْقِيَامِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ | المطالب العالیة لابن حجر: ۴۲۵/۴ حدیث ۵۹۸ کتاب النوافل: بَابُ قِيَامِ رَمَضَانَ | آثار السنن للنيموي مع التعليق الحسن: ص ۲۵۴ حاشیة | إعلاء السنن للتهانوي: ۸۲/۷ حاشیة: باب التراویح | أدلة الحنفیة من الاحادیث النبویة للبهلوی: ص ۲۲۷ حدیث ۶۱۴ باب فی التراویح بعشرین رکعة | زجاجة المصاييح: ۳۶۶/۱ باب القیام فی شهر رمضان | فتح باب العنایة للفاری: ۳۴۲/۱ فصل فی صلاة التراویح

(۲) إعلاء السنن للتهانوي: ۸۲/۷ حاشیة، باب التراویح | فتاوی دار العلوم دیوبند (عزیز الفتاوی): ۲۶۲/۱ چاپ دار اشاعت کراچی، سال ۲۰۰۱ میلادی | تجلیات صفدر از مولانا محمد امین صفدر اوکازوی: ۱۶۹/۳ و ۱۸۴ و ۱۸۶ و ۲۴۵ و ۳۰۶ و ۳۱۱ مکتبه امدادیه، ملتان

(۳) یکی از کلانسران وهابیان به نام شیخ ناصر البانی این حدیث شریف را در کتاب صلاة التراویح: ص ۲۲ خود به سبب سند آن (إِبْرَاهِيمُ بْنُ عُثْمَانَ عَنِ الْحَكَمِ عَنِ مَقْسَمِ بْنِ ابْنِ عَبَّاسٍ) ضعیف خوانده است.

اما این گفتار البانی از جمله باطل گوئی اوست، زیرا همین سند (إِبْرَاهِيمُ بْنُ عُثْمَانَ عَنِ الْحَكَمِ عَنِ مَقْسَمِ بْنِ ابْنِ عَبَّاسٍ) را او خودش در بسا جاهای دیگری که مضمون آنها موافق مسلک وهابیان بوده حتی نه حسن بلکه صحیح دانسته است. مثلاً:

جامع الترمذی: حدیث ۱۰۲۶ أَبْوَابُ الْجَنَائِزِ، بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقِرَاءَةِ عَلَى الْجَنَائِزِ بِقَاتِحَةِ الْكِتَابِ
سنن ابن ماجه: حدیث ۱۴۹۵ كِتَابُ الْجَنَائِزِ، بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقِرَاءَةِ عَلَى الْجَنَائِزِ
صحیح المشكاة للالبانی: حدیث ۱۷۷۳

پس حتی برحسب قاعده کلانسر وهابیان، ناصر البانی، این حدیث شریف یقیناً صحیح می باشد. خداوند همه را از تعصبات دین سوز محفوظ بدارد. آمین.

﴿ ۱۵ ﴾

بلکه این حدیث مطابق اصول احناف **كَرَهُمُ اللَّهُ سَوَادَهُمْ** در درجه حدیث متواتر قرار گرفته بعد از آن دیگر نیازی برای اسناد آن نمی باشد. هیچ کس برهان نجوید بر وجود آفتاب بر وجود او ظهور او دلیل روشن است

آفتاب آمد دلیل آفتاب
گر دلیل خواهی روی از وی متاب

اما باز هم بهتر خواهد بود تا به اختصار کمی درباره روایان آن نیز سخن گوئیم.

﴿﴾ اولاً روایان این حدیث همگی ثقات هستند، الا «ابراهیم بن عثمان ابو شیبّه عبّسی» رضی الله عنه که راوی «مختلف فیه» می باشد. بسیاری از محدثین او را ضعیف خوانده اند و بعضی او را توثیق و مدح و ثناء نموده اند چنانچه: ﴿﴾ امام شعبه رضی الله عنه از وی روایت می کند، و امام شعبه رضی الله عنه نزد محدثین بجز از روایان ثقه از دیگری حدیث نمی گیرد. **قَدْ رَوَاهُ شُعْبَةُ وَهُوَ لَا يَحْتَمِلُ عَنْ مَشَاهِرِهِ إِلَّا صَحِيحَ حَدِيثِهِمْ.**^(۱)

﴿﴾ استاذ الاساتذة امام بخاری رضی الله عنه، حضرت یزید بن هارون رضی الله عنه که کاتب دار القضاة ابراهیم بن عثمان ابو شیبّه بود، از او بسیار توصیف و تمجید می کرد، چنانچه می گوید:

(۱) فتح الباری فی شرح صحیح البخاری: ۳۰۰/۱ قَوْلُهُ بَابُ وُضُوءِ الرَّجُلِ
و اما آنکه شعبه رضی الله عنه قبلاً چیزی درباره امام ابراهیم بن عثمان ابو شیبّه رضی الله عنه گفته بود، علامه ذهبی رضی الله عنه جواب واضح و قانع کننده آن را در سیر اعلام النبلاء داده است.
سیر اعلام النبلاء للذهبی: ۲۲۱/۷ شعبه بن الحجاج بن الورد الأزدی العتکی
و اگر جلد سوم تجلیات صفدر: ۱۷۳ تا ۱۸۶ دیده شود، در مورد رد کلام شعبه رضی الله عنه و توثیق امام ابو شیبّه رضی الله عنه جای هیچ تردیدی باقی نخواهد ماند.

﴿ ۱۶ ﴾

مَا قَضَى عَلَى النَّاسِ رَجُلٌ، يَعْنِي فِي زَمَانِهِ، أَعْدَلَ فِي قَضَاءِ مِنْهُ.

ترجمه: در زمان او قاضی عادلتر از وی نگذشته است.^(۱)

﴿﴾ امام ابن عدی جرجانی رحمته الله درباره او می گوید که او احادیث

درست دارد. **وَلَهُ أَحَادِيثُ صَالِحَةٌ.**^(۲)

﴿﴾ و سپس می افزاید: گرچه او را به ضعف منسوب کرده اند ولی

احادیث وی از روایات «ابراهیم بن ابی حیه» بهتر می باشد.

وَهُوَ وَإِنْ نَسَبُوهُ إِلَى الضَّعْفِ خَيْرٌ مِنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي حَيَّةٍ.^(۳)

و درباره وی، امام یحیی بن معین رحمته الله می گوید: **شَيْخٌ ثَقَّةٌ كَبِيرٌ.**

ترجمه: «ابراهیم بن ابی حیه» در روایت حدیثه شیخ ثقه بزرگ قدر است.^(۴)

«ابراهیم بن ابی حیه» راوی «مختلف فیه» بوده و درجه احادیثش

«حسن» می باشد، و چون درجه ابراهیم بن عثمان ابو شیبّه رحمته الله از او در

حدیث بهتر است، پس قاعدتاً احادیث وی نیز یقیناً حد اقل از درجه «حسن»

نازلتر نخواهد بود.^(۵)

نظر دوم بر این حدیث شریف:

این حدیث گرچه سنداً «حسن» است اما مطابق اصول حدیث

در درجه صحیح قرار می گیرد، چنانچه علامه سیوطی شافعی رحمته الله می نویسد:

﴿﴾ **يُحْكَمُ لِلْحَدِيثِ بِالصَّحَّةِ إِذَا تَلَقَّاهُ النَّاسُ بِالْقَبُولِ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ إِسْنَادٌ صَحِيحٌ.**

(۱) تهذیب الکیمال فی أسماء الرجال: ۱۵۱/۲ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَثْمَانَ بْنِ خَوَاسْتِي الْعَبْسِيِّ

(۲) تهذیب الکیمال فی أسماء الرجال: ۱۵۱/۲ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَثْمَانَ بْنِ خَوَاسْتِي الْعَبْسِيِّ

(۳) تهذیب الکیمال فی أسماء الرجال: ۱۵۱/۲ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَثْمَانَ بْنِ خَوَاسْتِي الْعَبْسِيِّ

(۴) لسان المیزان لابن حجر العسقلانی: ۲۷۱/۱ | اعلاء السنن للتهانوی العثماني: ۸۲۷ باب التراویح

(۵) اعلاء السنن للتهانوی العثماني: ۸۲۷ باب التراویح

﴿یادداشت﴾ تفصیل سخن بر سند این حدیث را در **رکعات تراویح** از محدث شهیر هند مولانا حبیب

الرحمن اعظمی (ص ۵۶ تا ۶۳)، تجلیات صفدر از مولانا محمد امین صفدر اوکاروی (۱۷۳/۳ تا ۱۸۶)

و تراویح، بیست رکعت سنت است از مولانا محمد الیاس گمن (ص ۷ تا ۱۱) مشاهده نمائید.

﴿۱۷﴾

ترجمه: هنگامی که حدیثی را اُمت قبول نمود، آن حدیث در درجهٔ صحیح قرار می‌گیرد، گرچه سند صحیحی هم نداشته باشد.^(۱) بلکه مطابق اصول احناف چنانکه گفته شد مانند حدیث متواتر در درجهٔ متواترات قرار می‌گیرد و بعد از آن دیگر نیازی بر نظر در اسناد آن نمی‌باشد. زیرا از اصول علم الحدیث نزد احناف اینست که:

﴿أَلْحَدِيثُ إِذَا تَلَقَّتهُ الْأُمَّةُ بِالْقَبُولِ، فَهُوَ عِنْدَنَا فِي مَعْنَى الْمُتَوَاتِرِ.﴾ (ص ۶۲) وَمِنْ شَأْنِهِ أَنْ لَا يَشْتَرَطُ عَدَالَةَ رِجَالِهِ. (ص ۳۳)

ترجمه: هنگامی که حدیثی را اُمت قبول نمود، آن حدیث نزد ما چون حدیث متواتر می‌باشد. و از خصوصیات حدیث متواتر یکی اینست که عدالت راویان آن دیگر شرط قبول آن نمی‌باشد.^(۲)

مثلاً کلمهٔ اسلام «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ» از هیچ روایتی ثابت نیست، اگرچه هر جزو آن جداگانه در قرآن آمده است، اما اینکه مجموعهٔ هر دو، کلمهٔ اسلام باشد، از هیچ روایتی ثابت نیست، ولی چونکه تمامی اُمت بر آن تعامل و اجماع دارند، هیچ حاجتی برای مشاهدهٔ سند آن نمی‌باشد.^(۳) خلاصهٔ کلام: آنکه این حدیث شریف مطابق اصول حدیث و «تلقی بالقبول اُمت» صحیح و حجت است.

دلیل دوم: حدیث حضرت جابر

حضرت جابر بن عبد الله روایت می‌کند که:

﴿۱۲﴾ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ

(۱) تدریب الراوی للسیوطی: ۶۶۱

(۲) قواعد فی علوم الحدیث للتهانوی العثماني: ص ۶۲ و ۳۲

(۳) تحفة اللمعی شرح سنن الترمذی: ۱۸۶۳ و ۱۸۷ از شیخ الحدیث و صدر المدرسین دار العلوم دیوبند، حضرت مولانا مفتی سعید احمد پالن پوری مد ظله

ترجمه: حضرت رسول اکرم **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** شبی در ماه رمضان تشریف آوردند و مردم را چهار رکعت (فرض) و بیست رکعت (تراویح) و سه رکعت وتر، نماز دادند.^(۱)

نظر اول بر این حدیث شریف:

این حدیث شریف گرچه به اعتبار سند در مرتبه حسن قرار دارد، اما مطابق اصول مذکوره «تلقى بالقبول أمت» صحیح و حجت می باشد. این حدیث شریف از لحاظ سند به آن سبب «حَسَن» است که دو تن از راویان آن محمد بن حمید رازی (متوفی ۲۴۸ هـ ق) و عمر بن هارون بلخی (متوفی ۱۹۴ هـ ق) «مختلف فیه» می باشند. یعنی بعضی از محدثین بر آن دو کلام کرده اند و بسا دیگر از ائمه محدثین، آنها را توثیق نموده اند. و راوی «مختلف فیه» مطابق اصول علم حدیث در درجه حسن الحدیث قرار می گیرد.^(۲) و بنابراین احادیث این دو تن نیز «حَسَن» بوده قابل قبول و حجت می باشد. اندکی تفصیل در این باره مناسب خواهد بود.

محمد بن حمید رازی متوفی ۲۴۸ هـ ق:

احادیث وی در جامع ترمذی شریف، سنن ابو داود و سنن ابن ماجه شریف موجود است. گرچه بعضی از محدثین بر او کلام کرده اند، اما بسیاری از ائمه جلیل القدر محدثین او را تعدیل نموده و ثقه قرار داده و مدحش کرده اند.

(۱) تاریخ جرجان للمحدث الإمام فی الجرح والتعديل ألسهمی: ص ۳۱۶ و ۳۱۷ باب حرف العين،

(۲) قواعد فی علوم الحدیث للتهانوی العثماني: ص ۷۲

﴿ ۱۹ ﴾

﴿﴾ امام احمد بن حنبل رحمته الله (وَتَقَهُ) او را ثقة قرار داده. ^(۱) و گاهی نیز می گفت: لَا يَزَالُ بِالرِّيِّ عِلْمٌ مَا دَامَ مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ حَيًّا. تا زمانی که محمد بن حمید در شهر ری زنده است، علم حدیث در آنجا پایدار است. ^(۲)

﴿﴾ امام یحیی بن معین رحمته الله درباره اش می گوید: تَقَهُ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ، رَازِيٌّ كَيْسٌ. او ثقة هست. احادیث اشکالی ندارد. رازی تیزهوش است. ^(۳)

﴿﴾ امام جعفر طرابلسی رحمته الله درباره اش می گوید: تَقَهُ، او ثقة هست. ^(۴)

﴿﴾ علامه ابن حجر رحمته الله می نویسد: الْحَافِظُ. حافظ حدیث است. ^(۵)

﴿﴾ علامه هیثمی رحمته الله بعد از تخریج حدیثی می نویسد: وَفِي إِسْنَادِ

الْبَزَّارِ مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدِ الرَّازِيِّ وَهُوَ ثِقَةٌ. در سند این حدیث در مسند البزار محمد بن حمید رازی واقع است و او ثقة می باشد. ^(۶)

عمر بن هارون بلخی متوفی ۱۹۴ هـ ق:

وی از راویان جامع ترمذی، سنن ابوداود و سنن ابن ماجه شریف است. گرچه بعضی از محدثین بر او انتقاد کرده اند لیکن بسا دیگر از امامان جرح و تعدیل او را با الفاظ ذیل، تعدیل و توثیق و مدح و ثناء نموده اند. مثلاً:

﴿﴾ الْحَافِظُ، الْإِمَامُ، الْكَثْرُ، عَالِمُ خُرَاسَانَ، الْمُحَدِّثُ، مِنْ أَوْعِيَةِ الْعِلْمِ، أَحْسَنُ أَخَذًا

لِلْحَدِيثِ مِنْ ابْنِ الْمُبَارَكِ، كَثِيرُ السَّمَاعِ، كَانَ قَتِيْبِيَّةَ بَطْرِيْقِهِ وَيُوْتِقُهُ، مُقَارِبِ الْحَدِيثِ، قَالَ وَرَأَيْتُهُ (ای الامام البخاری) حَسَنَ الرَّأْيِ فِيهِ.

ترجمه: حافظ حدیث است. امام در فن حدیث حدیث است. بسیار

حدیث روایت نموده. عالم خراسان می باشد. از خزاین علم است. در اخذ

(۱) طبقات الحفاظ للسيوطي: ۲۱۶/۱ محمد بن حميد، شماره ۴۷۹

(۲) تذكرة الحفاظ للذهبي: ۵۸/۲ محمد بن حميد حيان الرازي

(۳) تهذيب الكمال للمزي: ۱۰۰/۲۵ و ۱۰۱ مُحَمَّدُ بْنُ حَمِيدِ بْنِ حَيَّانِ التَّمِيمِيِّ، شماره ۵۱۶۷

(۴) تهذيب الكمال للمزي: ۱۰۰/۲۵ و ۱۰۱ مُحَمَّدُ بْنُ حَمِيدِ بْنِ حَيَّانِ التَّمِيمِيِّ، شماره ۵۱۶۷

(۵) تهذيب التهذيب لابن حجر: ۱۲۷/۹ محمد بن حميد

(۶) مجمع الزوائد للهيثمی: ۲۹۰/۹ حديث ۱۵۵۶۸

حدیث از ابن المبارک بهتر است. بسیار حدیث استماع نموده. تقه می باشد. مقارب الحدیث است. و امام بخاری در موردش نظر حسن دارد.^(۱)

نظر دوم بر این حدیث شریف:

این حدیث شریف گرچه سنناً «حَسَن» است، اما مطابق قاعدهٔ اصول حدیث، صحیح و حجت قرار می گیرد. زیرا این حدیث شریف از «تلقی بالقبول أمت» برخوردار است، و خلفای راشدین اسلام؛ خصوصاً حضرت عمر رضی الله عنه، حضرت عثمان رضی الله عنه، حضرت علی رضی الله عنه، سایر صحابهٔ کرام، تابعین عظام، ائمهٔ مجتهدین، حضرات مشایخ، اولیای کرام رَحِمَهُمُ اللهُ عَلَيْهِمْ و غیرهم در سراسر تاریخ اسلام بر آن عامل بوده اند، همگی ممالک اسلامی از چهارده صد سال تا امروز مطابق آن عمل کرده اند و تمامی اُمت رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بر آن اتفاق و اجماع دارند.

بنابراین این حدیث صحیح و حجت است، بلکه این حدیث مطابق اصول احناف كَرَهُمُ اللهُ سَوَادَهُمْ در درجهٔ حدیث متواتر از متواترات قرار می گیرد و بعد از آن دیگر نیازی بر نظر در اسناد آن نمی باشد.

هیچ کس بُرهان نجوید بر وجودِ آفتاب
بر وجودِ او ظهورِ او دلیلِ روشن است

آفتاب آمد دلیل آفتاب

گر دلیل خواهی روی از وی متاب

دلایل این قاعدهٔ اصولی قبلاً مذکور شد.^(۲)

(۱) تذکره الحفاظ للذهبی: ۲۴۸/۱ و ۲۴۹ عمر بن هارون | سیر اعلام النبلاء: ۴۱/۸ عمر بن هارون |

تهذیب التهذیب لابن حجر: ۵۰۱/۷ تا ۵۰۴ عمر بن هارون

(۲) در صفحهٔ ۱۶ و ۱۷ این رساله تحت عنوان نظر دوم بر این حدیث شریف.

﴿ خلفای راشدین و تراویح ﴾

صحابه کرام رضی الله عنہم مطابق فرمان آنحضرت صلی الله علیہ وسلم که «من تراویح شب های این ماه را برای شما سنت گردانیدم» (حدیث اول این کتاب) از همان زمان حیات حضرت رسول اکرم صلی الله علیہ وسلم بر این سنت عامل گردیده بودند و به شکل جماعت های متفرقه دو سه چهار نفره یا تنها تنها نماز تراویح را اداء می کردند، و آنحضرت صلی الله علیہ وسلم نیز نماز ایشان را می دیدند و خرسند گردیده اظهار رضایت می نمودند. حضرت ابو هریره رضی الله عنہ روایت می کند:

﴿ ۱۳ ﴾ **خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِذَا أَنَا فِي رَمَضَانَ يُصَلُّونَ فِي تَاجِيَةِ الْمَسْجِدِ فَقَالَ: مَا هَؤُلَاءِ؟ فَقِيلَ: هَؤُلَاءِ نَاسٌ لَيْسَ مَعَهُمْ قُرْآنٌ، وَأَبِي بَنُ كَعْبٍ يُصَلِّي، وَهُمْ يُصَلُّونَ بِصَلَاتِي، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَصَابُوا، وَنِعْمَ مَا صَنَعُوا.** ترجمه: یک شب حضرت رسول الله صلی الله علیہ وسلم تشریف آور شدند و دیدند که مردم در گوشه مسجد نماز می خوانند. آنحضرت صلی الله علیہ وسلم پرسیدند که اینها چه می کنند؟ گفتند: اینها حافظ قرآن نیستند لذا به اقتدای ابی بن کعب نماز (تراویح) می خوانند. آنحضرت صلی الله علیہ وسلم فرمودند: کاری خوب کردند و درست نمودند. ^(۱)

﴿ ۱۴ ﴾ همین مضمون به روایت دیگری از حضرت ثعلبه بن اسی مالک قرظی رضی الله عنہ نیز روایت شده است که:

فَدَأْ أَحْسَنُوا، أَوْ قَدْ أَصَابُوا، وَلَمْ يَكْرَهُ ذَلِكَ لَهُمْ.

(۱) سنن ابی داود: ۵۰/۲ حدیث ۱۳۷۷ بَابُ تَفْرِيعِ أَبْوَابِ شَهْرِ رَمَضَانَ، بَابُ فِي قِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ

ترجمه: آنحضرت ﷺ فرمودند: نیکو کردند، یا فرمودند: درست کردند. و آنحضرت ﷺ اینکار را برای ایشان غیر پسندیده قرار ندادند. ^(۱)

بعد از رحلت حضرت رسول اکرم **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** از این جهان، تمامی مهاجرین و انصار، حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه را به حیث خلیفه انتخاب کردند. در طول خلافت آنجناب نیز نماز تراویح به همان شکلی که در عهد نبوی بود جریان داشت. یعنی مردم تراویح را در جماعت های متفرقه و یا تنها تنها اداء می کردند. چنانچه حضرت ابو هُرَیْرَةَ رضی الله عنه روایت می کند:

﴿ ۱۵ ﴾ **ثُمَّ كَانَ الْأَمْرُ عَلَى ذَلِكَ فِي خِلَافَةِ أَبِي بَكْرٍ، وَصَدْرًا مِنْ خِلَافَةِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا.**

ترجمه: این شیوه نماز در عهد حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه و همچنین در مرحله ابتدائی خلافت حضرت عمر رضی الله عنه نیز ادامه یافت. ^(۲)

یعنی در عهد صدیقی، «**قیام رمضان**» یعنی «**نماز تراویح**» به شکل جماعت واحد مقرر نگردید. و علّش این بود که حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه در دوران خلافت کوتاه خود در سرکوب کردن فتنه های نو پیدا شده ای مانند ارتداد، مدعیان دروغین نبوت، مانعین زکات و غیره مصروف بود، بنابراین فرصت نیافت تا بطور مستقل بر این مسئله توجه نماید.

حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه در تاریخ ۲۲ جمادی الثانی سال ۱۳ هـ این دار فانی را وداع گفت و مسند خلافت را حضرت عمر فاروق رضی الله عنه بر عهده گرفت و این شیوه نماز تراویح در سال اول خلافت حضرت امیر

(۱) السنن الكبرى للبيهقي: ۶۹۷/۲ حدیث ۴۲۸۲ جَمَاعُ أَبْوَابِ صَلَاةِ التَّطَوُّعِ، وَ قِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ، بَابُ مَنْ زَعَمَ أَنَّهَا بِالْجَمَاعَةِ أَفْضَلُ لِمَنْ لَا يَكُونُ حَافِظًا لِلْقُرْآنِ

(۲) صحیح البخاری: ۴۴/۳ حدیث ۲۰۰۹ بَابُ فَضْلِ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ

﴿۳۳﴾

المؤمنين عمر فاروق رضي الله عنه نیز ادامه یافت. اما در سنه ۱۴ هـ ق، سال دوم خلافت آنجناب، حضرت عمر رضي الله عنه فرمان رسمی صادر نمود تا نماز تراویح، با جماعت، در مسجد، در اقتدای یک امام خوانده شود. ^(۱)

امام بخاری رضي الله عنه ابتدای این واقعه تاریخی را چنین می آورد:

﴿۱۶﴾ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ الْقَارِيِّ، أَنَّهُ قَالَ خَرَجْتُ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، لَيْلَةً فِي رَمَضَانَ إِلَى الْمَسْجِدِ، فَإِذَا النَّاسُ أَوْزَاعٌ مُتَفَرِّقُونَ، يُصَلِّي الرَّجُلُ لِنَفْسِهِ، وَيُصَلِّي الرَّجُلُ فَيُصَلِّي بِصَلَاةِ الرَّهْطِ، فَقَالَ عُمَرُ: إِنِّي أَرَى لَوْ جَمَعْتُ هَؤُلَاءِ عَلَى قَارِيٍّ وَاحِدٍ، لَكَانَ أَمْثَلٌ. ثُمَّ عَزَمَ، فَجَمَعَهُمْ عَلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ، ثُمَّ خَرَجْتُ مَعَهُ لَيْلَةَ أُخْرَى، وَالنَّاسُ يُصَلُّونَ بِصَلَاةِ قَارِيهِمْ، قَالَ عُمَرُ: نِعَمَ الْبِدْعَةُ هَذِهِ.

حضرت عبد الرحمن رضي الله عنه می گوید که یک شب در ماه مبارک رمضان، من به همراهی حضرت عمر رضي الله عنه به سوی مسجد رفتیم. در آنجا مردمان را دیدیم که یا تنهایی و یا با جماعت های کوچک پراکنده، دو سه چهار نفره نماز می خوانند. حضرت عمر رضي الله عنه با مشاهده این حال گفت: اگر همه این مردمان را به اقتدای یک امام جمع بگردانم، بهتر خواهد بود. چنانچه بعداً آنجناب عزم مصمم نمود که اینکار را انجام دهد، و لذا چند روز بعد مردمان را به اقتدای حضرت اُبی بن کعب رضي الله عنه جمع گردانید.

بعد از گذشت چند روز، من باز یک شب به همراهی حضرت عمر رضي الله عنه رفتیم و این بار مردمان را مشاهده کردیم که همه در مسجد به اقتدای یک امام نماز می خوانند. حضرت عمر رضي الله عنه با مشاهده آن فرمود: اینکار چقدر شیوه خوبی است. ^(۲)

از صفحات گذشته دانستید که حضرت رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نماز تراویح را فقط سه شب اداء فرمودند و سپس از خوف فرض شدن آن،

(۱) الحاوی للفتاوی للسیوطی: ۴۱۶/۱ المصابیح فی صلاة التراويح

(۲) صحیح البخاری: ۴۵/۳ حدیث ۲۰۱۰ بَابُ فُضِّلَ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ

بر ادای آن مواظبت نمودند. اما صحابه کرام مطابق فرمان آنحضرت ﷺ که «من تراویح شب های این ماه را برای شما سنت گردانیدم» (حدیث اول این کتاب)، نماز تراویح را به تنهایی یا به جماعت های دو سه چهار نفره می خواندند، مانند نماز به اقتدای حضرت اُبی بن کعب رضی الله عنه، و حضرت رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از اینکار آنها خرسند می شدند و می فرمودند که آنها کاری نیک و درست انجام می دهند. و نیز دانستید که امیر المؤمنین حضرت عمر فاروق رضی الله عنه اولین شخصیتی است که رسماً شیوه ادای نماز تراویح در مسجد، در سراسر ماه مبارک رمضان، به اقتدای یک امام را جاری نمود. و از همین سبب نماز تراویح را سنت عمر نیز خوانده اند.

تراویح خلفای راشدین:

در دوره مبارک خلافت حضرت عمر رضی الله عنه، حضرت عثمان رضی الله عنه و حضرت علی رضی الله عنه تراویح بیست رکعت خوانده می شد. تصریحات حسب ذیل است:

تعداد رکعات تراویح از حضرت عمر فاروق رضی الله عنه:

تعداد رکعات تراویح عهد خلافت فاروقی رضی الله عنه را هفت تن روایت کرده اند و همه ایشان بیست رکعت روایت می کنند. (روایات مضطرب و ضعیف از اعتبار ساقط است). این روایات حسب ذیل می باشد:

اول: حضرت اُبی بن کعب رضی الله عنه

﴿ ۱۷ ﴾ عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أَمَرَ ابْنَ كَعْبٍ أَنْ يُصَلِّيَ بِاللَّيْلِ فِي رَمَضَانَ فَقَالَ: إِنَّ النَّاسَ يَصُومُونَ النَّهَارَ وَلَا يُحْسِنُونَ أَنْ يَقْرَءُوا فَلَوْ قَرَأْتُ الْقُرْآنَ عَلَيْهِمْ بِاللَّيْلِ - فَصَلَّى بِهِمْ عَشْرِينَ رُكْعَةً
ترجمه: از حضرت اُبی بن کعب رضی الله عنه روایت است که امیر المؤمنین عمر بن خطاب رضی الله عنه به وی حکم داد تا در شب های رمضان، مردم را نماز

﴿۲۵﴾

بدهد، و فرمود: مردم تمام روز، روزه می گیرند و قادر نیستند به خوبی قرائت کنند، اگر آنها را در شب نماز بدهی و قرآن را به آنها بشنوانی، نیکو خواهد بود ... حضرت اَبی بن کَعْب رضی الله عنه بعد از آن مردم را بیست رکعت نماز تراویح می داد. ^(۱)

﴿﴾ روایان این حدیث همگی ثقات بوده و این حدیث شریف صحیح است. ^(۲)

دوم: حضرت سائب رضی الله عنه

﴿۱۸﴾ حَدَّثَنَا عَلِيُّ، أَنَا ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ خُصَيْفَةَ، عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: كَانُوا يَقُومُونَ عَلَى عَهْدِ عُمَرَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ بَعْشَرِينَ رَكْعَةً، وَإِنْ كَانُوا لَيَقْرَأُونَ بِالْمَثْنَيْنِ مِنَ الْقُرْآنِ.

ترجمه: حضرت سائب رضی الله عنه می فرماید: صحابه کرام در زمانه خلافت حضرت عمر رضی الله عنه در ماه مبارک رمضان، بیست رکعت نماز تراویح می خواندند، و در آن سوره های صد صد آیتی را قرائت می نمودند. ^(۳)

﴿﴾ روایان این حدیث شریف همه از روایان صحیح بخاری و صحیح مسلم شریف اند، و این حدیث مطابق شروط صحت امام بخاری و امام مسلم صحیح می باشد. ^(۴)

﴿۱۹﴾ عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: كَانُوا يَقُومُونَ عَلَى عَهْدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ بَعْشَرِينَ رَكْعَةً. قَالَ: وَكَانُوا يَقْرَأُونَ بِالْمَثْنَيْنِ، وَكَانُوا يَتَوَكَّؤْنَ عَلَى عَصِيهِمْ فِي عَهْدِ عُثْمَانَ بْنِ عَمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ شِدَّةِ الْقِيَامِ.

ترجمه: حضرت سائب رضی الله عنه می فرماید: صحابه کرام در زمانه خلافت

(۱) مسند احمد بن منيع؛ به حواله إتحاف الخيرة المهرة بزوائد المسانيد العشرة للبوصيري الكتاني الشافعي:

۳۸۴/۲ حدیث ۱۷۳۶ کتاب التَّوَابِل؛ بَابُ فِي قِيَامِ رَمَضَانَ وَمَا رُوِيَ فِي عَدَدِ رَكَعَاتِهِ ... | الاحاديث المختارة:

۳۶۷/۳ حدیث ۱۱۶۱ أَبُو الْعَالِيَةِ رَفَعَهُ الرَّيَّاحِيُّ عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رضی الله عنه؛ آخر | كنز العمال: ۴۰۹/۸ حدیث ۳۴۷۱

(۲) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۲۵

(۳) مسند ابن الجعد: ص ۴۱۳ حدیث ۲۸۲۵ مَحَلَّدُ بْنُ حَفَلَفٍ

(۴) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۲۵

﴿۲۶﴾

حضرت عمر رضی اللہ عنہ (و حضرت عثمان رضی اللہ عنہ) در ماه مبارک رمضان، بیست رکعت تراویح می خواندند. قاریان سوره های صد صد آیتی را قرائت می کردند، و مردم به سبب طول قیام در دوره خلافت حضرت عثمان رضی اللہ عنہ با تکیه بر عصاهای خویش ایستاده می شدند.^(۱)

﴿﴾ راویان این حدیث شریف همه ثقات و عادل هستند و این حدیث شریف، صحیح است. بسیاری از امامان فن حدیث و حفاظ حدیث مانند امام نووی، امام ابن العزاقی، امام سیوطی، علامه نیموی، علامه تہانوی، علامه بهلوی و علامه اعظمی آن را صحیح قرار داده اند.^(۲)

﴿۲۰﴾ حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ حُصَيْفَةَ، عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: كُنَّا نَقُومُ فِي زَمَانِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ بِعِشْرِينَ رَكْعَةً وَالْوَتْرِ.

ترجمه: حضرت سائب رضی اللہ عنہ می فرماید که ما (صحابه کرام) در زمان خلافت حضرت عمر رضی اللہ عنہ بیست رکعت تراویح و وتر می خواندیم.^(۳)

﴿﴾ این حدیث شریف صحیح است. امام سبکی، امام علی قاری هروی علامه تہانوی، علامه بهلوی و علامه اعظمی آن را صحیح قرار داده اند.^(۴)

(۱) السنن الکبری للبیہقی: ۶۹۸/۲ و ۶۹۹ حدیث ۴۲۸۸ کتاب الصلوة: جماع أبواب صلاة التتووع، وقيام شهر رمضان؛ باب ما روي في عدد ركعات القيام في شهر رمضان | قيام الليل للمروزي: ص ۸۰ | فضائل الاوقات للبيهي: ص ۲۷۶ حدیث ۱۲۷ باب ما روي في عدد ركعات القيام في شهر رمضان في عهد عمر ومن بعده | عمدة القاري للعيني: ۱۲۷/۱۱ باب فضل من قام رمضان | أدلة الحنفية من الاحاديث النبوية للبهلوي: ص ۲۲۷ حدیث ۶۱۳ باب في التراويح بعشرين ركعة | آثار السنن للنيموي: ص ۲۵۰ حدیث ۷۷۸ باب في التراويح بعشرين ركعات | إعلاء السنن للتهانوي: ۶۹/۷ حدیث ۱۸۲۱ باب التراويح | بذل المجهود في حل سنن أبي داود: ۱۹/۳ تحت حدیث ۱۳۷۷

(۲) آثار السنن للنيموي: ص ۲۵۱ حدیث ۷۷۸ | إعلاء السنن للتهانوي: ۶۹/۷ حدیث ۱۸۲۱ باب التراويح | أدلة الحنفية من الاحاديث النبوية للبهلوي: ص ۲۲۷ حدیث ۶۱۳ | سير أعلام النبلاء للذهبي: ۴۰/۱/۱ حاشیه | بذل المجهود في حل سنن أبي داود: ۱۹/۳ تحت حدیث ۱۳۷۷ | معارف السنن: ۵۴۲/۵ | ركعات تراويح: ص ۶۳ بحواله درس ترمذی: ۶۵۷/۲ حاشیه

(۳) معرفة السنن والآثار للبيهي: ۴۲/۴ حدیث ۵۴۰۹ كتاب الصلوة، قيام رمضان | إعلاء السنن للتهانوي: ۶۹/۷ حدیث ۱۸۲۱ باب التراويح | فتح باب العناية للقاري: ۳۴۲/۱ فصل في صلاة التراويح

(۴) إعلاء السنن للتهانوي: ۶۹/۷ حدیث ۱۸۲۱ باب التراويح | أدلة الحنفية من الاحاديث النبوية للبهلوي: ص ۲۲۷ حدیث ۶۱۳ باب في التراويح بعشرين ركعة | ركعات تراويح: ص ۶۳ بحواله درس ترمذی: ۶۵۷/۲

چهارم: حضرت ابن رومان رضی اللہ عنہ

﴿۲۴﴾ عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ أَنَّهُ قَالَ: كَانَ النَّاسُ يَقُومُونَ فِي زَمَانِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ بِثَلَاثَةِ وَعِشْرِينَ رُكْعَةً فِي رَمَضَانَ.

ترجمہ: حضرت ابن رومان رضی اللہ عنہ روایت می کند کہ مردم (صحابہ و تابعین) در زمان خلافت حضرت عمر رضی اللہ عنہ در ماه رمضان، بیست و سه رکعت نماز می خواندند. (بیست رکعت تراویح و سه رکعت وتر).^(۱)

﴿﴾ این حدیث مُرْسَل قوی است.^(۲) این حدیث شریف صحیح است و تفصیلات سند آن را می توان در «تراویح، بیست رکعت ...» دید.^(۳)

پنجم: حضرت یحیی بن سعید رضی اللہ عنہ

﴿۲۵﴾ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أَمَرَ رَجُلًا يُصَلِّي بِهِمْ عِشْرِينَ رُكْعَةً.

ترجمہ: حضرت یحیی بن سعید رضی اللہ عنہ می فرماید کہ امیر المؤمنین حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ شخصی را حکم نمود تا مردم را بیست رکعت نماز بدهد.^(۴)

﴿﴾ این حدیث مُرْسَل قوی است.^(۵) و راویان آن همگی ثقات می باشند.^(۶)

(۱) موطا مالک: ۱۱۰/۱ حدیث ۲۸۱ باب وَفُوتُ الصَّلَاةِ؛ بَابُ مَا جَاءَ فِي قِيَامِ رَمَضَانَ | آثار السنن للنیومی: ص ۲۵۳ حدیث ۷۷۹ باب فی التراویح بعشرین رکعات | أدلة الحنفية من الاحاديث النبوية للبهلوی: ص ۲۲۷ حدیث ۶۱۵ باب فی التراویح بعشرین رکعة

(۲) أدلة الحنفية من الاحاديث النبوية للبهلوی: ص ۲۲۷ حدیث ۶۱۵ باب فی التراویح بعشرین رکعة | بذل المجهود فی حل سنن أبي داود: ۲۰/۳ تحت حدیث ۱۳۷۷

(۳) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۲۸

(۴) مصنف ابن ابی شیبہ: ۱۶۳/۲ حدیث ۷۶۸۲ كِتَابُ صَلَاةِ النَّطُوعِ وَالْإِمَامَةِ وَأَبْوَابِ مُتَفَرِّقَةٍ؛ كَمْ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ مِنْ رُكْعَةٍ | آثار السنن للنیومی: ص ۲۵۳ حدیث ۷۸۰ باب فی التراویح بعشرین رکعات | إعلاء السنن للتهانوی: ۷۰/۷ حدیث ۱۸۲۲ باب التراویح

(۵) آثار السنن للنیومی: ص ۲۵۳ حدیث ۷۸۰ باب فی التراویح بعشرین رکعات | بذل المجهود فی حل سنن أبي داود: ۲۰/۳ تحت حدیث ۱۳۷۷

(۶) إعلاء السنن للتهانوی: ۷۰/۷ حدیث ۱۸۲۲ باب التراویح

ششم: حضرت عبد العزیز بن رفیع رضی اللہ عنہ

﴿ ۲۶ ﴾ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رَفِيعٍ قَالَ: كَانَ أَبِيُّ بْنُ كَعْبٍ يُصَلِّي بِالنَّاسِ فِي رَمَضَانَ بِالْمَدِينَةِ عَشْرِينَ رُكْعَةً، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ.

ترجمه: حضرت عبد العزیز بن رفیع رضی اللہ عنہ روایت می کند که حضرت اُبی بن کعب رضی اللہ عنہ در ماه رمضان در مدینه منوره مردم را بیست رکعت نماز (تراویح) می داد و سه رکعت وتر.^(۱)

﴿ ﴾ این حدیث مُرْسَل قوی است.^(۲) و صحیح است. تفصیلات را می توان در «تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است» دید.^(۳)

﴿ ﴾ موافق قول مشهور، حضرت اُبی بن کعب رضی اللہ عنہ در دوران خلافت حضرت عمر رضی اللہ عنہ وفات نمود،^(۴) پس گویا حضرت عبد العزیز رضی اللہ عنہ تراویح عهد فاروقی را بیان نموده است و از این جهت ما حدیث او را در اینجا آورده ایم.

هفتم: حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ

﴿ ۲۷ ﴾ عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ جَمَعَ النَّاسَ عَلَى أَبِيِّ بْنِ كَعْبٍ، فَكَانَ يُصَلِّي لَهُمْ عَشْرِينَ رُكْعَةً.

ترجمه: از حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ روایت است که امیر المؤمنین حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ مردم را بر حضرت اُبی بن کعب رضی اللہ عنہ جمع نمود (تا در شب های رمضان، مردم را نماز بدهد). حضرت اُبی بن کعب رضی اللہ عنہ بعد از

(۱) مصنف ابن ابی شیبہ: ۱۶۳/۲ حدیث ۷۱۸۴ کتاب صَلاةِ التَّطَوُّعِ وَالْإِمَامَةِ وَأَبْوَابِ مُتَّفَرِّقَةٍ؛ كَمْ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ مِنْ رُكْعَةٍ | آثار السنن مع التعلیق الحسن للنیروی: ص ۲۵۳ حدیث ۷۸۱ باب فی التراویح بعشرین ركعت | إعلاء السنن للتهانوی: ۷۰/۷ حدیث ۱۸۲۳ باب التراویح

(۲) آثار السنن للنیروی: ص ۲۵۳ حدیث ۷۸۱ | إعلاء السنن للتهانوی: ۷۰/۷ حدیث ۱۸۲۳ باب التراویح | سیر أعلام النبلاء: ۴۰/۱/۱ حاشیة | بذل المجهود فی حل سنن أبی داود: ۲۰/۳

(۳) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گُمن: ص ۲۲ و ۲۳

(۴) تهذیب التهذیب لابن حجر: ۱۸۷۱ ابی بن کعب

﴿۳۰﴾

آن مردم را بیست رکعت نماز تراویح می داد.^(۱)
﴿﴾ راویان این حدیث شریف همگی ثقات هستند.^(۲) تفصیلات
را می توان در «تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است» دید.^(۳)

خلاصه روایات:

خلاصه احادیث فوق اینست که قولاً و فعلاً و تقریراً مواظبت و دوام بر بیست رکعت نماز تراویح در عهد حضرت عمر فاروق رضی الله عنه ثابت می باشد و امیر المؤمنین حضرت فاروق اعظم رضی الله عنه در موجودیت تمام مهاجرین و انصار صحابه کرام رضی الله عنهم اینکار را جاری فرمود و هیچ کسی بر آنجناب انکار نمود. این اجماع صحابه بر بیست رکعت نماز تراویح می باشد.

تعداد رکعات تراویح از حضرت عثمان رضی الله عنه:

در دوره خلافت سیدنا حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه نیز تراویح مانند عهد حضرت عمر رضی الله عنه بیست رکعت خوانده می شد، و قاریان سوره های صد آیتی را قرائت می کردند و مردم از شدت خستگی قیام بر عصاهای خویش تکیه می نمودند. چنانچه حضرت سائب رضی الله عنه می فرماید:

﴿۲۸﴾ عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: كَانُوا يَقُومُونَ عَلَى عَهْدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ بِعِشْرِينَ رُكْعَةً. قَالَ: وَكَانُوا يَقْرَأُونَ بِالْمَثْنَيْنِ، وَكَانُوا يَتَوَكَّؤْنَ عَلَى عَصِيهِمْ فِي عَهْدِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ شِدَّةِ الْقِيَامِ.

(۱) جامع المسانيد والسُنن لابن كثير: ۸۶/۱ حدیث ۳۱ حرف الألف، (الجارود بن أبي سيرة عن أبي بن كعب) | سير اعلام النبلاء للذهبي: ۲۴۲/۳ أبي بن كعب | سنن أبي داود: ۶۵/۲ حدیث ۱۴۲۹ بابُ تَفْرِيعِ أَبْوَابِ الْوُتْرِ؛ بَابُ الْقُنُوتِ فِي الْوُتْرِ | بذل المجهود في حل أبي داود: ۱۲۱/۶ حاشیه | الهدى النبوی الصحيح فی صلاة التراویح للشیخ الصابونی: ص ۵۶ | تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۳۲ و ۳۳

(۲) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۳۳

(۳) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۳۳ و ۳۴

﴿۳۱﴾

ترجمه: صحابه و تابعین در دوره مبارک حضرت عمر بن خطاب (رضی الله عنه) (و حضرت عثمان (رضی الله عنه)) بیست رکعت تراویح می خواندند و قاریان سوره های صد صد آیتی را قرائت می کردند، و مردم در دوره حضرت عثمان (رضی الله عنه) از طول قیام بر عصاهای خود تکیه می کردند.^(۱)

﴿﴾ این حدیث شریف صحیح است.^(۲) بلکه مطابق شروط صحت امام بخاری و امام مسلم صحیح می باشد.^(۳)

تعداد رکعات تراویح از حضرت علی مرتضی رضی الله عنه:

در دوره خلافت امیر المؤمنین حضرت علی مرتضی (رضی الله عنه) نیز تراویح بیست رکعت خوانده می شد. این احادیث را سه بزرگوار روایت می کنند. تفصیل حسب ذیل است:

اول: حضرت حسین نواسه حضرت رسول خدا ﷺ

﴿۲۹﴾ حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيٍّ أَنَّهُ أَمَرَ الَّذِي يُصَلِّي بِالنَّاسِ صَلَاةَ الْقِيَامِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، أَنْ يُصَلِّيَ لَهُمْ عِشْرِينَ رُكْعَةً يُسَلِّمُ فِي كُلِّ رُكْعَتَيْنِ وَيُرَاحُ مَا بَيْنَ كُلِّ أَرْبَعِ رُكْعَاتٍ فَيَرْجِعُ دُونَ الْحَاجَةِ وَيَتَوَضَّأُ الرَّجُلُ، وَأَنْ يُؤْتِرَ بِهِمْ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ حِينَ الْإِنْصِرَافِ.

(۱) السنن الكبرى للبيهقي: ٦٩٧/٢ و ٦٩٩ حديث ٤٢٨٨ كتاب الصلاة: جُمَاعُ أَبْوَابِ صَلَاةِ التَّطَوُّعِ، وَقِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ؛ بَابُ مَا رُوِيَ فِي عَدَدِ رُكْعَاتِ الْقِيَامِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ | معرفة الآثار والسنن للبيهقي: ٤٢/٤ حديث ٥٤٠٩ كتاب الصلاة: قِيَامُ رَمَضَانَ، | قيام الليل للمروري: ص ٨٠ | فضائل الاوقات للبيهقي: ص ٢٧٦ حديث ١٢٧ بَابُ مَا رُوِيَ فِي عَدَدِ رُكْعَاتِ الْقِيَامِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فِي عَهْدِ عُمرَ وَمَنْ بَعْدَهُ | عمدة القاري للعيني: ١٢٧/١١ بَابُ فَضْلِ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ | أدلة الحنفية من الاحاديث النبوية للبهلوي: ص ٢٢٧ حديث ٦١٣ باب في التراويح بعشرين ركعة | آثار السنن للنيموي: ص ٢٥٠ حديث ٧٨٨ باب في التراويح بعشرين ركعات | إعلاء السنن للتهانوي: ٦٩/٧ حديث ١٨٢١ باب التراويح (٢) آثار السنن للنيموي: ص ٢٥١ حديث ٧٧٨ باب في التراويح بعشرين ركعات | إعلاء السنن للتهانوي: ٦٩/٧ حديث ١٨٢١ باب التراويح | أدلة الحنفية من الاحاديث النبوية للبهلوي: ص ٢٢٧ حديث ٦١٣ باب في التراويح بعشرين ركعة | سير أعلام النبلاء للذهبي: ٤٠/١ حاشيه (٣) تراويح، بيست ركعت سنت مؤكده است، از مولانا الياس گمن: ص ٣٦

﴿۳۲﴾

ترجمه: حضرت زید رضی الله عنه از پدر بزرگوار خود حضرت امام زین العابدین رضی الله عنه و آنجناب از پدر بزرگوار خود حضرت امام حسین رضی الله عنه نواسه حضرت رسول خدا صلى الله عليه وسلم روایت می کند که امیر المؤمنین علی مرتضی رضی الله عنه به شخصی که او را مامور امامت نماز تراویح گردانیده بود امر نمود تا مردم را در ماه رمضان بیست رکعت نماز (تراویح) بدهد، و بعد از هر دو رکعت سلام بگرداند، و بین هر چهار رکعت به خاطر استراحت به اندازه ای وقفه نماید تا کسی که حاجت دارد رفته رفته رفع حاجت و تجدید وضو نماید. و (همچنین او را امر کرد تا) وتر را در آخر بخواند.^(۱)

﴿﴾ روایان این حدیث شریف، همه از اهل بیت حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم بوده همگی ثقات می باشند.^(۲)

دوم: حضرت عبد الرحمن سلمی رضی الله عنه

﴿۳۰﴾ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ، عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: دَعَا الْفَرَاءَ فِي رَمَضَانَ فَأَمَرَ مِنْهُمْ رَجُلًا يُصَلِّي بِالنَّاسِ عِشْرِينَ رُكْعَةً. قَالَ: وَكَانَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُوتِرُ بِهِمْ.

ترجمه: حضرت ابو عبد الرحمن سلمی رضی الله عنه روایت می کند که حضرت امیر المؤمنین علی رضی الله عنه در ماه رمضان المبارک، قاریان را نزد خود خواسته و یکی از آنها را حکم داد تا مردم را بیست رکعت نماز بدهد. و امیر المؤمنین حضرت علی رضی الله عنه نماز وتر را خود امامت می کرد.^(۳)

﴿﴾ این حدیث شریف قابل استدلال و حجت است. تفصیلات آن را می توان در «تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است» دید.^(۴)

(۱) مسند الامام زید بن علی: ص ۱۳۹ چاپ بیروت و ص ۱۳۳ چاپ لاهور. بَابُ الْقِيَامِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ

(۲) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۳۸

(۳) السنن الكبرى للبيهقي: ۶۹۹/۲ حدیث ۴۲۹۱ بَابُ مَا رُوِيَ فِي عَدَدِ رُكْعَاتِ الْقِيَامِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ |

آثار السنن مع التعليق الحسن للنيموي: ص ۲۵۴ باب في التراويح بعشرين ركعات

(۴) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۳۸ تا ۴۰

سوم: حضرت ابو الحسناء رضی اللہ عنہا

﴿۳۱﴾ عَنِ ابْنِ أَبِي الْحُسَيْنِ، أَنَّ عَلِيًّا أَمَرَ رَجُلًا يُصَلِّي بِهِمْ فِي رَمَضَانَ عَشْرِينَ رَكْعَةً.

ترجمہ: حضرت ابو الحسناء رضی اللہ عنہا روایت می کند کہ امیر المؤمنین حضرت علی رضی اللہ عنہ شخصی را امر داد تا مردم را در ماه رمضان بیست رکعت تراویح بدهد.^(۱)

﴿۳۲﴾ این حدیث شریف در درجہ حسن قرار دارد.^(۲) تفصیلات آن را می توان در «تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است» بنگرید.^(۳)
این حدیث شریف روشن می سازد کہ حضرت امیر المؤمنین علی مرتضی رضی اللہ عنہ مردم را بر ادای بیست رکعت تراویح امر نیز می کرد.

(۱) مصنف ابن ابی شیبہ: ۱۶۲/۲ حدیث ۷۶۸۱ کتاب صلاۃ التطوع؛ کم یصلی فی رمضان من رکعة | آثار السنن مع التعليق الحسن: ص ۲۵۵ باب فی التراویح بعشرین رکعات | إعلاء السنن للتهانوی: ۷/۷
(۲) إعلاء السنن للتهانوی: ۸۷۷ باب التراویح
(۳) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۴۰ تا ۴۲

﴿بیست رکعت تراویح و سایر صحابه و تابعین﴾

حضرت رسول الله **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** فرموده اند که بهترین انسانها، صحابه کرام، تابعین و تبع تابعین است. امام بخاری رحمته الله از حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه روایت می کند که حضرت رسول اکرم **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** فرمودند:

﴿۳۴﴾ **أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ**

ترجمه: بهترین امتیان من، آنانی اند که در زمانه من می باشند (صحابه)، سپس آنانی که بعد ایشان می آیند (تابعین)، و سپس آنانی که بعد آنها می آیند (تبع تابعین).

صحابه کرام رضی الله عنهم گواه چشم دید حیات مبارک حضرت رسول الله **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** بودند. لمحہ لمحہ زندگی ایشان شاهد راستی و صداقت ایشان می باشد. آن بزرگان به هر صورتی که حضرت رسول خدا **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** را بر چیزی عامل دیدند، درست به همان صورت تا آخرین لحظات زندگانی خویش عمل می نمودند. به همین ترتیب حضرات تابعین بزرگوار نیز اقوال و اعمال حضرت رسول اکرم **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** را از صحابه کرام اخذ کردند و سرمشق سراسر زندگی خویش قرار دادند.

در زمینه نماز تراویح نیز چنانکه حضرات خلفای راشدین رضی الله عنهم بیست رکعت تراویح می خواندند و دیگران را بر بیست رکعت تراویح حکم می دادند، سایر صحابه کرام و تابعین عظام نیز هم خود بیست رکعت می خواندند و هم دیگران را بیست رکعت نماز می دادند.

﴿۳۵﴾

در ذیل، تعامل چند تن از این شخصیات بزرگوار را درج می نمائیم که بیست رکعت تراویح می خواندند یا مردم را بیست رکعت تراویح می دادند.

حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه:

حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه از سابقین اولین و ششمین فردی است که اسلام آورد و از کسانی بود که همیشه در خدمت حضرت رسول الله صلی الله علیه و سلم می بود. حضرت زید بن وهب رضی الله عنه می فرماید:

﴿۳۳﴾ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّي بِنَافِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَيَنْصَرِفُ وَعَلَيْهِ لَيْلٌ. قَالَ الْأَعْمَشُ: كَانَ يُصَلِّي عَشْرِينَ رُكْعَةً وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ.

ترجمه: چون حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ما را تراویح می داد و به خانه بر می گشت، شب هنوز باقی بود. راوی حدیث حضرت اعمش رضی الله عنه می گوید: حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه بیست رکعت نماز تراویح و سه رکعت نماز وتر می خواند.^(۱)

﴿۳۴﴾ راویان این حدیث شریف همه از راویان صحیح بخاری و صحیح مسلم شریف اند، و این حدیث مطابق شروط صحت امام بخاری و امام مسلم صحیح می باشد.^(۲)

حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه:

﴿۳۴﴾ حضرت حسن بصری رضی الله عنه از حضرت عبد العزيز بن رفیع رضی الله عنه روایت می کند:

(۱) قیام رمضان للمروزي: ص ۲۲۱ بَابُ عَدَدِ الرُّكْعَاتِ الَّتِي يَقُومُ بِهَا الْإِمَامُ لِلنَّاسِ فِي رَمَضَانَ | عمدة القاری شرح صحیح البخاری للعینی: ۱۲۷/۱۱ بَابُ فَضْلِ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ
(۲) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۴۴

﴿۳۶﴾

عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ قَالَ: كَانَ أَبِي بِنُ كَعْبٍ يُصَلِّي بِالنَّاسِ فِي رَمَضَانَ بِالْمَدِينَةِ عِشْرِينَ رُكْعَةً، وَيُؤْتِرُ بِثَلَاثٍ.

ترجمه: حضرت اُبی بن کعب رضی اللہ عنہ در ماه رمضان در مدینه منوره مردم را بیست رکعت نماز (تراویح) می داد و سه رکعت وتر.^(۱)
﴿﴾ این حدیث مُرسَل قوی است.^(۲) و صحیح است. تفصیلات را می توان در کتاب «تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است» دید.^(۳)

حضرت عطاء بن ابی رباح رحمة الله عليه:

حضرت عطاء رضی اللہ عنہ تابعی جلیل القدر است. او به شرف زیارت دو صد تن از اصحاب کرام حضرت رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ناقل آمده است.^(۴)
حضرت عطاء رضی اللہ عنہ می فرماید:

﴿۳۵﴾ عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: أَذْرَكْتُ النَّاسَ وَهُمْ يُصَلُّونَ ثَلَاثًا وَعِشْرِينَ رُكْعَةً بِالْوُتْرِ.

ترجمه: من مردم (صحابه کرام و تابعین) را دریافتم و آنها بیست رکعت تراویح و سه رکعت وتر می خواندند.^(۵)
﴿﴾ راویان این حدیث شریف همه از راویان صحیح بخاری و صحیح مسلم شریف اند، و این حدیث مطابق شروط صحت امام بخاری و امام مسلم صحیح می باشد.^(۶)

(۱) مصنف ابن ابی شیبہ: ۱۶۳/۲ حدیث ۷۱۸۴ کتاب صلاۃ التطوع والایماتة وابواب متفرقة: کم یصلی فی رمضان من رُکعة | آثار السنن مع التعلیق الحسن للنیروی: ص ۲۵۳ حدیث ۷۸۱ باب فی التراویح بعشرین رکعات | إعلاء السنن للتهانوی: ۷۰/۷ حدیث ۱۸۲۳ باب التراویح
(۲) آثار السنن للنیروی: ص ۲۵۳ حدیث ۷۸۱ | إعلاء السنن للتهانوی: ۷۰/۷ حدیث ۱۸۲۳ باب التراویح | سیر أعلام النبلاء: ۴۰۱/۱ حاشیة | بذل المجهود فی حل سنن أبی داود: ۲۰/۳
(۳) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۳۳ و ۳۴ و ۴۵
(۴) تهذیب التهذیب لابن حجر: ۲۰۰/۷ عطاء بن ابی رباح، شماره ۲۸۵
(۵) مصنف ابن ابی شیبہ: ۱۶۳/۲ حدیث ۷۱۸۸ کتاب صلاۃ التطوع والایماتة وابواب متفرقة: کم یصلی فی رمضان من رُکعة | آثار السنن للنیروی: ص ۲۵۳ حدیث ۷۸۲ باب فی التراویح بعشرین رکعات
(۶) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۴۶

﴿۳۷﴾

حضرت ابراهیم نخعی رحمة الله عليه:

حضرت ابراهیم نخعی رحمته الله مفتی مشهور و نامدار شهر کوفه بود.

حضرت ابراهیم نخعی رحمته الله می فرماید:

﴿۳۶﴾ **أَنَّ النَّاسَ كَانُوا يُصَلُّونَ حَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ فِي رَمَضَانَ.**

ترجمه: مردم (صحابه و تابعین) در ماه رمضان، پنج «ترویحه»^(۱)

(بیست رکعت نماز) می خواندند.^(۲)

﴿۳۷﴾ این حدیث مطابق شروط صحت امام بخاری و امام مسلم

صحیح می باشد.^(۳) تفصیل را می توان در «تراویح، بیست رکعت ...» دید.^(۴)

حضرت شتیر بن شکل رحمة الله عليه:

حضرت شتیر بن شکل رحمته الله تابعی مشهور و شاگرد امیر المؤمنین

علی رضی الله عنه است. وی همچنین از حضرت عبد الله بن مسعود، حضرت امّ

حبیبه و حضرت حفصه رضی الله عنهما روایت می کند.^(۵) درباره او مروی است که:

﴿۳۷﴾ **عَنْ شَتِيرِ بْنِ شَكْلٍ، وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يُؤْمِنُهُمْ**

فِي شَهْرِ رَمَضَانَ بَعِشْرِينَ رَكْعَةً، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ.

ترجمه: حضرت شتیر بن شکل رحمته الله که از هم نشینان حضرت علی

رضی الله عنه است، مردم را در ماه مبارک رمضان، بیست رکعت تراویح و سه رکعت

وتر نماز می داد.^(۶)

(۱) استراحت بین چهار رکعت نماز و چهار رکعت بعدی اش را یک «ترویحه» میگویند.

(۲) کتاب الآثار للامام ابی حنیفة بروایة ابی یوسف: ص ۴۱ حدیث ۲۱۱ بَابُ السُّهُوِ

(۳) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۴۶

(۴) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۴۶ و ۴۷

(۵) تهذیب التهذیب لابن حجر: ۳۱۱/۴ شتیر بن شکل، شماره ۵۴۲

(۶) السنن الكبرى للبيهقي: ۲/ ۶۹۹ حدیث ۴۲۹۰ بَابُ مَا رُوِيَ فِي عَدَدِ رَكَعَاتِ الْقِيَامِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ |

مصنف ابن ابی شیبة: ۲/ ۱۶۳ حدیث ۷۶۸۰ كِتَابُ صَلَاةِ التَّطَوُّعِ وَالْإِمَامَةِ وَأَبْوَابُ مُتَّفَرِّقَةٍ، كَمَا يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ مِنْ رَكْعَةٍ | آثار السنن مع التعليق الحسن للنيموي: ص ۲۵۵ باب في التراويح بعشرين ركعات

﴿۳۸﴾

﴿﴾ این حدیث به اعتبار صحت در درجه حسن قرار دارد ^(۱) و در موجودیت مؤیدات و شواهد مطابق اصول حدیث در درجه «صحیح» قرار می‌گیرد. ^(۲)

حضرت ابو البختری رحمة الله عليه:

حضرت ابو البختری رضی الله عنه در اهل کوفه مقام بزرگی دارا بود و در علم، شاگرد حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه، حضرت عمر رضی الله عنه، حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه و غیره می‌باشد. ^(۳)

درباره حضرت ابو البختری رضی الله عنه روایت است:

﴿۳۸﴾ أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّيْ حَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ فِي رَمَضَانَ، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ.

ترجمه: حضرت ابو البختری رضی الله عنه در رمضان پنج «ترویحه» (بیست رکعت تراویح) و سه رکعت وتر می‌خواند. ^(۴)

﴿﴾ این حدیث به اعتبار صحت در درجه حسن قرار دارد ^(۵) و در موجودیت مؤیدات و شواهد مطابق اصول حدیث در درجه «صحیح» قرار می‌گیرد. ^(۶)

حضرت سُوَيْدُ بْنُ غَفَلَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ:

حضرت سُوَيْدُ بْنُ غَفَلَةَ رضی الله عنه تابعی مشهور است. به زیارت حضرت ابوبکر رضی الله عنه، حضرت عمر رضی الله عنه، حضرت عثمان رضی الله عنه، حضرت علی رضی الله عنه، حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه و سایر صحابه کرام نائل آمده و از آن بزرگان روایت

(۱) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا الیاس گمن: ص ۴۶

(۲) قواعد فی علوم الحدیث للتهانوی: ص ۳۴ و ۷۸ و ۸۰ | تدریب الراوی: ۱۹۱/۱ النوع الثانی: الحسن

(۳) تهذیب التهذیب لابن حجر: ۷۲/۴ شماره ۱۲۷

(۴) مصنف ابن ابی شیبہ: ۱۶۳/۲ حدیث ۷۱۸۶ کِتَابُ صَلَاةِ التَّطَوُّعِ: كَمْ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ مِنْ رَكْعَةٍ |

آثار السنن مع التعليق الحسن: ص ۲۵۵ باب فی التراویح بعشرين ركعات | إعلاء السنن للتهانوی: ۷۷/۷

(۵) إعلاء السنن للتهانوی: ۷۷/۷ و ۷۸ باب التراویح | تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است، از مولانا

الیاس گمن: ص ۴۸

(۶) قواعد فی علوم الحدیث للتهانوی: ص ۳۴ و ۷۸ و ۸۰ | تدریب الراوی: ۱۹۱/۱ النوع الثانی: الحسن

کرده است.^(۱)

حضرت ابو الخصب رضی الله عنه درباره وی می گوید:

﴿ ٣٩ ﴾ كَانَ يُؤْمِنَا سُؤْيِدُنْ غَفَلَةً فِي رَمَضَانَ فَيُصَلِّي خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ عَشْرِينَ رُكْعَةً

ترجمه: حضرت سوید بن غفله رضی الله عنه در ماه رمضان، ما را پنج

«ترویحه» یعنی بیست رکعت نماز می داد.^(۲)

﴿ ٣٩ ﴾ این حدیث به اعتبار صحت در درجه حسن قرار دارد^(۳) و

در موجودیت مؤیدات و شواهد مطابق اصول حدیث در درجه «صحیح»

قرار می گیرد.^(۴)

حضرت ابن ابی مُلَیْکَه رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ:

حضرت ابن ابی مُلَیْکَه رضی الله عنه تابعی جلیل القدر است. وی به زیارت سی

تن از صحابه کرام مشرف شده است.^(۵) حضرت نافع رضی الله عنه بن عبد الله بن عمر

درباره وی می گوید:

﴿ ٤٠ ﴾ كَانَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ يُصَلِّي بِنَا فِي رَمَضَانَ عَشْرِينَ رُكْعَةً.

ترجمه: حضرت ابن ابی مُلَیْکَه رضی الله عنه در ماه رمضان، ما را بیست

رکعت نماز می داد.^(۶)

(۱) تهذیب التهذیب لابن حجر: ۲۷۷/۴ شماره ۴۸

(۲) السنن الکبری للبیهقی: ۶۹۹/۲ حدیث ۴۲۹۰ کِتَابُ الصَّلَاةِ؛ جُمَاعُ أَبْوَابِ صَلَاةِ التَّطَوُّعِ، وَفِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ؛ بَابُ مَا رُوِيَ فِي عَدَدِ رَكَعَاتِ الْقِيَامِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ | آثار السنن للنیروی: ص ۲۵۳ حدیث ۷۸۳ باب فی التراویح بعشرین رکعات | إعلاء السنن للتهانوی: ۷۷/۷ باب التراویح | أدلة الحنفیة من الاحادیث النبویة للبهلوی: ص ۲۲۷ حدیث ۶۱۶ باب فی التراویح بعشرین رکعة

(۳) إعلاء السنن للتهانوی: ۷۷/۷ باب التراویح | أدلة الحنفیة من الاحادیث النبویة للبهلوی: ص ۲۲۷ حدیث ۶۱۶ باب فی التراویح بعشرین رکعة | آثار السنن للنیروی: ص ۲۵۳ حدیث ۷۸۳ باب فی التراویح بعشرین رکعات | بذل المجهود فی حل سنن أبی داود: ۲۰/۳

(۴) قواعد فی علوم الحدیث للتهانوی: ص ۳۴ و ۷۸ و ۸۰ | تدرب الراوی: ۱۹۱/۱ النوع الثانی: الحسن

(۵) تهذیب التهذیب لابن حجر: ۳۰۶/۵ و ۳۰۷ شماره ۵۲۳

(۶) مصنف ابن ابی شیبة: ۱۶۳/۲ حدیث ۷۸۳ کِتَابُ صَلَاةِ التَّطَوُّعِ وَالْإِمْلَامَةِ وَأَبْوَابِ مُتَّفَرِّقَةٍ؛ كَمَا يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ مِنْ رُكْعَةٍ | آثار السنن للنیروی: ص ۲۵۳ حدیث ۷۸۴ باب فی التراویح بعشرین رکعات

﴿٤٠﴾

﴿﴾ این حدیث شریف صحیح است.^(۱) بلکه در صحت، مطابق شروط صحت امام بخاری و امام مسلم صحیح می باشد.^(۲)

حضرت سعید بن جبیر رحمة الله عليه:

حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه از کبار تابعین است. از حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه، حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنه، حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه، حضرت عدی بن حاتم رضی الله عنه و غیره صحابه کرام حدیث اخذ کرده است. حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه مقام علمی بخصوصی در میان اهل کوفه دارا بود. حجاج بن یوسف ثقفی وی را ظالماً به قتل رسانید.^(۳) اسماعیل بن عبد الملك رضی الله عنه درباره وی می گوید:

﴿٤١﴾ كَانَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ يُؤْمِنُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، فَكَانَ يَقْرَأُ بِالْقِرَاءَتَيْنِ جَمِيعًا، يَقْرَأُ لَيْلَةَ بِقِرَاءَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ فَكَانَ يُصَلِّيَ خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ.

ترجمه: حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه در ماه مبارک رمضان، ما را نماز می داد. وی هر دو قرائت را می خواند. یک شب قرائت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه را می خواند (و شب دیگر، قرائت حضرت عثمان رضی الله عنه را). وی پنج «ترویح» (بیست رکعت) نماز می داد.^(۴)

حضرت علی بن ربیعہ رحمة الله عليه:

حضرت علی بن ربیعہ رضی الله عنه، شاگرد امیر المؤمنین حضرت علی رضی الله عنه،

(۱) أدلة الحنفية من الاحاديث النبوية للبهلوي: ص ۲۲۸ حدیث ۶۱۷ باب فی التراويح بعشرين ركعة | آثار السنن للنيموي: ص ۲۵۳ و ۲۵۴ حدیث ۷۸۴ باب فی التراويح بعشرين ركعات | بذل المجهود فی حل سنن أبي داود: ۲۰/۳

(۲) تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است. از مولانا الیاس گمن: ص ۴۹

(۳) تهذیب التهذیب لابن حجر: ۱۱/۴ تا ۱۳ سعید بن جبیر، شماره ۱۴

(۴) مصنف عبد الرزاق: ۳۶۶/۴ حدیث ۷۴۹ کتاب الصیام؛ باب قیام رمضان

﴿٤١﴾

حضرت مُعْبِرَهُ بن شَعْبَةَ رضي الله عنه، حضرت سَمْرَهُ بن جُنْدُب رضي الله عنه و ساير صحابه جليل القدر است. ^(١) حضرت سعيد بن عبید رضي الله عنه درباره وی می فرماید:

﴿٤٢﴾ **أَنَّ عَلِيَّ بْنَ رَبِيعَةَ كَانَ يُصَلِّي بِهِمْ فِي رَمَضَانَ خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ وَيُؤَيِّرُ بِثَلَاثٍ.**

ترجمه: حضرت علی بن ربیع رضي الله عنه مردم را در ماه مبارک رمضان

پنج «ترویجه» (بیست رکعت تراویح) و سه رکعت وتر نماز می داد. ^(٢)

﴿٤٣﴾ این حدیث به اعتبار صحت در درجه حسن ^(٣) و صحیح قرار

دارد. ^(٤)

حضرت حارث رحمة الله عليه:

﴿٤٣﴾ **عَنِ الْحَارِثِ أَنَّهُ كَانَ يُؤْمُ النَّاسَ فِي رَمَضَانَ بِاللَّيْلِ بِعَشْرِينَ رَكْعَةً وَيُؤَيِّرُ بِثَلَاثٍ.**

ترجمه: از حضرت حارث رضي الله عنه روایت است که وی مردم را در ماه

مبارک رمضان بیست رکعت تراویح و سه رکعت وتر نماز می داد. ^(٥)

خلاصه این روایات:

خلاصه و نتیجه این احادیث و روایات اینست که اصحاب کرام

حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم و تابعین عظام همگی در ماه مبارک

رمضان بیست رکعت نماز تراویح می خواندند.

(١) تهذیب التهذیب لابن حجر: ٣٢٠/٧ علی بن ربیع، شماره ٥٤١

(٢) مصنف ابن ابی شیبة: ١٦٣/٢ حدیث ٧٦٩٠ كِتَابُ صَلَاةِ التَّطَوُّعِ وَالْإِمَامَةِ وَأَبْوَابِ مُتَّفَرِّقَةٍ: كَمْ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ مِنْ رَكْعَةٍ | آثار السنن للنیروی: ص ٢٥٤ حدیث ٧٨٥ باب فی التراویح بعشرین ركعات | إعلاء السنن للتهانوی: ٧٧/٧ س ٢٠ و ٢١ باب التراویح

(٣) تراویح، بیست ركعت سنت مؤكده است، از مولانا الیاس گمن: ص ٥٠

(٤) آثار السنن للنیروی: ص ٢٥٤ حدیث ٧٨٥ باب فی التراویح بعشرین ركعات | إعلاء السنن

للهانوی: ٧٧/٧ س ٢٠ و ٢١ باب التراویح | بذل المجهود فی حل سنن أبی داود: ٢٠/٣

(٥) مصنف ابن ابی شیبة: ١٦٣/٢ حدیث ٧٦٨٥ كِتَابُ صَلَاةِ التَّطَوُّعِ وَالْإِمَامَةِ وَأَبْوَابِ مُتَّفَرِّقَةٍ: كَمْ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ مِنْ رَكْعَةٍ

﴿ اجماع صحابه کرام بر بیست رکعت تراویح ﴾

اصحاب کرام حضرت رسول اکرم **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** چنانکه مشاهده شد بر بیست رکعت تراویح اجماع دارند. و بسیاری از علمای بزرگ اهل سنت و الجماعت بر این اجماع تصریح نموده اند. مثلاً:

﴿ ۴۴ ﴾ امام فقیه محدث اصولی علامه علی قاری **هَرَوِيُّ حَنَفِي** (متوفی ۱۰۱۴ هـ ق) می نویسد:

أَجْمَعَ الصَّحَابَةُ عَلَى أَنَّ التَّرَاوِيحَ عِشْرُونَ رُكْعَةً. (مرقاة). **فَصَارَ إِجْمَاعًا.** (شرح النقاية).

ترجمه: صحابه کرام (رضی الله عنهم) اجماع دارند که تراویح بیست رکعت است. ^(۱) بیست رکعت تراویح مسئله اجماعی می باشد. ^(۲)

﴿ ۴۵ ﴾ امام فقیه محدث لغوی نحوی اصولی علامه سیّد مرتضی زبیدی **حَنَفِي** (متوفی ۱۲۰۵ هـ ق) می نویسد:

وَبِإِجْمَاعِ الَّذِي وَقَعَ فِي زَمَنِ عُمَرَ، أَخَذَ أَبُو حَنِيفَةَ وَالتَّوْرِيُّ وَالشَّافِعِيُّ وَأَحْمَدُ وَالْجُمْهُورُ وَأَخْتَارَةُ ابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ.

ترجمه: امام ابوحنیفه (رضی الله عنه) و امام شافعی (رضی الله عنه) و علامه نووی (رضی الله عنه) و جمهور علمای اُمت و علامه ابن عبد البر (رضی الله عنه) بر اجماعی که در زمان حضرت عمر (رضی الله عنه) واقع شد قائل می باشند. ^(۳)

(۱) مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح: ۹۷۳/۳

(۲) شرح النقاية: ۳۴۲/۱ فصل فی التراویح

(۳) اتحاف سادة المتقين: ۴۲۲/۳ | تجليات صفدر: ۳۲۸/۳

﴿۴۳﴾

﴿۴۶﴾ علامه محدث ابن عبد البر رحمته الله فقیه و محدث معروف مالکی (متوفی ۴۶۳ هـ ق) درباره بیست رکعت تراویح می نویسد:

وَهُوَ الصَّحِيحُ عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ مِنْ غَيْرِ خِلَافٍ مِنَ الصَّحَابَةِ.

ترجمه: و این بیست رکعت تراویح به روایت صحیح از حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه ثابت است بدون هیچ مخالفتی بین صحابه کرام.^(۱)

﴿۴۷﴾ امام محیی الدین بن شرف نووی رحمته الله فقیه و محدث مشهور شافعی (متوفی ۶۷۶ هـ ق) درباره نماز تراویح می نویسد:

إِعْلَمَنَّ أَنَّ صَلَاةَ التَّرَاوِيحِ سُنَّةٌ بِإِتِّفَاقِ الْعُلَمَاءِ، وَهِيَ عِشْرُونَ رُكْعَةً.

ترجمه: بدان که نماز تراویح به اتفاق علماء سنت است و تعداد آن بیست رکعت می باشد.^(۲)

﴿۴۸﴾ علامه ابن قدامه رحمته الله فقیه و محدث معروف حنبلی (متوفی ۶۲۰ هـ ق) می نویسد:

وَعَنْ عَلِيٍّ، أَنَّهُ أَمَرَ رَجُلًا يُصَلِّيَ بِهِمْ فِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رُكْعَةً. وَهَذَا كَالْإِجْمَاعِ.

ترجمه: از حضرت علی رضی الله عنه روایت است که شخصی را حکم داد تا مردم را در رمضان بیست رکعت نماز بدهد. و این مانند اجماع می باشد.^(۳)

﴿۴۹﴾ استاذالمحدثین و فقیه النفس حضرت مولانا رشید احمد گنگوهی رحمته الله (متوفی ۱۳۳۳ هـ ق) در رساله خود «الحق الصریح» می نویسد:

«الحاصل ثبوت بیست رکعت به اجماع صحابه رضی الله عنهم در آخر زمان عمر رضی الله عنه ثابت شد، پس سنت باشد، و کسی که از سنیت آن انکار کند بر خطاست».^(۴)

(۱) الاستذکار لابن عبد البر: ۷۰/۲ چاپ دار الکتب العلمیة

(۲) کتاب الاذکار للنووی: ص ۱۸۳

(۳) المغنی لابن القدامة: ۱۳۳/۲ مسألة ۱۰۹۵ مَسْأَلَةٌ فَيَأْتِي فِيهَا شَهْرُ رَمَضَانَ عِشْرُونَ رُكْعَةً

(۴) الحق الصریح: ص ۱۴ بحواله تراویح، بیست رکعت سنت مؤکده است: ص ۵۳ از مولانا الیاس گمن مدظلّه

﴿٤٤﴾

﴿٥٠﴾ علامه قسطلانی شافعی رحمته الله (متوفی ۹۲۳ هـ ق) در شرح صحیح البخاری خود می نویسد:

وَقَدْ عَدُوا مَا وَقَعَ فِي زَمَنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَالْإِجْمَاعِ.

ترجمه: و علماء اتفاق صحابه بر بیست رکعت تراویح را که در دوران خلافت حضرت عمر رضی الله عنه به وقوع پیوست، مانند اجماع شمرده اند.^(۱)

﴿٥١﴾ علامه منصور بن یونس بهوتی حنبلی (متوفی ۱۰۵۱ هـ) می نویسد:

وَهَذَا فِي مَطْنَةِ الشُّهُرَةِ بِحَضْرَةِ الصَّحَابَةِ فَكَانَ إِجْمَاعًا.

ترجمه: این فرمان حضرت عمر رضی الله عنه بر بیست رکعت تراویح در موجودیت صحابه کرام صورت گرفت، لذا اجماع می باشد.^(۲)

﴿٥٢﴾ امام فقیه بزرگ علامه علاء الدین کاسانی حنفی رحمته الله (متوفی ۵۸۷ هـ ق) می نویسد:

أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جَمَعَ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ عَلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ فَصَلَّى بِهِمْ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ عَشْرِينَ رُكْعَةً، وَلَمْ يُنْكَرْ أَحَدٌ عَلَيْهِ فَيَكُونُ إِجْمَاعًا مِنْهُمْ عَلَى ذَلِكَ.

ترجمه: حضرت عمر رضی الله عنه اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم را بر اقتدای ابی بن کعب جمع کرد و آنجناب ایشان را در ماه مبارک رمضان در هر شب بیست رکعت نماز می داد، و هیچ کسی از میان صحابه بر این عمل انکار نکرد. این دلیل اجماع صحابه رضی الله عنهم بر بیست رکعت تراویح می باشد.^(۳)

﴿٥٣﴾ امام تقی الدین ابوبکر الحصینی شافعی رحمته الله (متوفی ۸۲۹ هـ ق) می نویسد:

(۱) إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري للقسطلاني: ۴۳۶/۳

(۲) كشف القناع عن متن الإقناع: ۴۲۵/۱ فصل التراويح سنة مؤكدة سنّها النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(۳) بدائع الصنائع للكاساني: ۲۸۷/۱ فصل في قدر صلاة التراويح

﴿٤٥﴾

فَجَمَعَهُمْ عَلَى أَبِي رِضِيِّ اللَّهُ عَنْهُ وَوَاطَّبَ لَهُمْ عَشْرِينَ رُكْعَةً وَأَجْمَعَ الصَّحَابَةَ مَعَهُ
عَلَى ذَلِكَ.

ترجمه: حضرت عمر رضی اللہ عنہ صحابہ کرام را بر اقتدای اُبی بن کعب جمع کرد و بیست رکعت تراویح را بطور دائمی برای ایشان مقرر گردانید و تمامی صحابہ کرام نیز بر موافقت با آنجناب اجماع نمودند.^(۱)

ما در اینجا بر حسب اقتفاء به آیت قرآنی **تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ** این است ده تایی کامل،^(۲) بر ذکر همین ده حواله اکتفاء می نماییم. کسانی که جویای نقول بیشتر اجماع اند به کتاب تجلیات صفدر: ۳۲۸/۳ و ۳۲۹ چاپ مکتبه امدادیه ملتان، مراجعه کنند. علامه محمد امین صفدر رحمۃ اللہ علیہ ۲۶ نُقول اجماع از علماء بزرگ اُمت را با الفاظ مختلف آن آورده است.

(۱) کفایة الأخیار فی حل غایة الإختصار: ۸۹/۱ باب الصَّلوات المسنونة | رکعات تراویح: ص ۱۳۲

(۲) سورة بقره آیت ۱۹۶

امامان اربعه اهل السنه و الجماعت

حضرات ائمه اربعه رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ سنن نبی اقدس صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و سنن خلفای راشدین رضی اللہ عنہم را با چنان جامعیت و تفصیلی تدوین نموده اند که این مقام، نصیب هیچ کس دیگری از اُمت نگردیده است، و بر همین اساس تمامی اُمت مطابق راهنمایی ایشان بر این سنن پاکیزه عمل می کنند. ائمه اربعه رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ نیز قائل بر بیست رکعت تراویح می باشند و امام مالک رضی اللہ عنہ قائل به بیست رکعت نماز تراویح و شانزده رکعت نماز نفل است. تفصیل، درج ذیل است.

حضرت امام اعظم ابو حنیفه رحمه الله عليه:

﴿٥٤﴾ علامه ابن رشد مالکی رضی اللہ عنہ در کتاب مشهور خود «بداية المجتهد» می نویسد: نماز تراویح نزد امام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ بیست رکعت است. ^(١)

امام فخر الدین قاضی خان حنفی رضی اللہ عنہ در فتاوی خود می نگارد:

﴿٥٥﴾ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ: الْقِيَامُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ سُنَّةٌ ... كُلِّ

لَيْلَةٍ سِوَى الْوَتْرِ عَشْرِينَ رُكْعَةً خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ.

ترجمه: امام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ می فرماید: در ماه مبارک رمضان، علاوه

بر وتر، بیست رکعت نماز تراویح در پنج ترویحه سنت است. ^(٢)

(١) بداية المجتهد لابن رشد: ٢١٩/١ كتاب الصلاة الثاني؛ الباب الخامس في قيام رمضان

(٢) فتاوى قاضى خان: ١٤٥/١ باب التراويح، فصل فى مقدار التراويح، چاپ دار الفكر

﴿٤٧﴾

حضرت امام مالک بن انس رحمة الله عليه:

امام مالک رحمته الله مطابق یک قول، بیست رکعت تراویح را مستحسن دانسته است، چنانچه علامه ابن رشد مالکی رحمته الله می نویسد:

﴿٥٦﴾ فَأَخْتَارَ مَالِكٌ فِي أَحَدِ قَوْلَيْهِ... الْقِيَامَ بِعِشْرِينَ رُكْعَةً سِوَى الْوُتْرِ.

ترجمه: امام مالک رحمته الله در یک قول، بیست رکعت تراویح را اختیار نموده است.^(۱)

قول دوم امام مالک رحمته الله سی و شش رکعت است که بیست رکعت آن نماز تراویح و شانزده رکعت باقیمانده آن نماز نفل می باشد^(۲) که چهار چهار رکعت در میان چهار ترویحه می خواندند.

حضرت امام محمد بن ادریس شافعی رحمة الله عليه:

﴿٥٧﴾ امام شافعی رحمته الله می فرماید: وَأَحَبُّ إِلَيَّ عِشْرُونَ... وَكَذَلِكَ يَقُومُونَ بِمَكَّةَ

ترجمه: من بیست رکعت را می پسندم و در مکه معظمه نیز بیست رکعت می خوانند.^(۳)

امام شافعی رحمته الله در جای دیگری می فرماید:

﴿٥٨﴾ وَهَكَذَا أَدْرَكْتُ بِبَلَدِنَا بِمَكَّةَ يُصَلُّونَ عِشْرِينَ رُكْعَةً.

ترجمه: من در شهر خود مکه، مردم را بر ادای بیست رکعت تراویح یافتم.^(۴)

حضرت امام احمد بن حنبل رحمة الله عليه:

علامه ابن قدامه حنبلی رحمته الله ترجمان ممتاز فقه حنبلی می نویسد:

(۱) بداية المجتهد لابن رشد: ۲۱۹/۱ کتاب الصلاة الثاني؛ الباب الخامس في قيام رمضان

(۲) الحاوي للفتاوى للسيوطي: ۴۱۵/۱ المصاييح في صلاة التراويح

(۳) قيام رمضان للمرزوقي: ص ۲۲۲ باب عدد الركعات التي يقوم بها الإمام للناس في رمضان

(۴) جامع الترمذي: ۱۶۰/۳ حديث ۸۰۶ أبواب الصوم؛ باب ما جاء في قيام شهر رمضان

﴿٤٨﴾

﴿٥٩﴾ وَالْمُخْتَارُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ رَحِمَهُ اللَّهُ فِيهَا عَشْرُونَ رَكْعَةً. وَبِهَذَا قَالَ
التَّوْرِيُّ، وَأَبُو حَنِيفَةَ، وَالشَّافِعِيُّ.

ترجمه: قول مختار نزد امام ابو عبد الله (احمد بن حنبل) رحمته الله بیست
رکعت تراویح است، و امام سفیان ثوری رحمته الله، امام ابوحنیفه رحمته الله و امام
شافعی رحمته الله نیز بر بیست رکعت تراویح قائل اند. ^(۱)

﴿ حضرات مشایخ عظام و اولیای کرام ﴾

آن اولیای کرام و مشایخ بزرگواری که در امت مسلمه گذشته اند؛
عمل و اخلاق، کردار و سیرت ایشان برای این امت مشعل راه است. اگر بر
زندگانی این اولیای خدا نظری بیندازیم، می بینیم که آن بزرگان نیز بر
بیست رکعت نماز تراویح عامل بوده اند که یقیناً دلیل بیست رکعت قیام رمضان
است. تصریحات چند تن از این بزرگان را در ذیل درج می کنیم.

امام غزالی رحمه الله علیه:

﴿٦٠﴾ وی می فرماید: التَّارَوِيحُ وَهِيَ عَشْرُونَ رَكْعَةً وَكَيْفِيَّتُهَا مَشْهُورَةٌ وَهِيَ
سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ.

ترجمه: نماز تراویح بیست رکعت است و طریقه ادای آن معروف می
باشد و نماز تراویح سنت مؤکده است. ^(۲)

(۱) المغنی لابن قدامة الحنبلی: ۱۲۳/۲ مسألة ۱۰۹۴ مسألة قِيَامُ شَهْرِ رَمَضَانَ عَشْرُونَ رَكْعَةً
(۲) احیاء علوم الدین للغزالی: ۲۰۱/۱ و ۲۰۲ کتاب أسرار الصلاة ومهماتها؛ الباب السابع في النوافل
من الصلوات، القسم الثالث ما يتكرر بتكرار السنين

﴿٤٩﴾

شیخ عبد القادر جیلانی رحمة الله عليه:

حضرت شیخ عبد القادر جیلانی رحمته الله در کتاب مشهور خود «غنیة الطالبین» درباره تراویح می نویسد:

﴿٦١﴾ صَلَاةُ التَّرَاوِيحِ سُنَّةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ عِشْرُونَ رُكْعَةً.

ترجمه: نماز تراویح، سنت مبارکه نبی اکرم صلی الله علیه و سلم است، و بیست رکعت می باشد.^(۱)

شیخ امام عبد الوهاب شمرانی رحمة الله عليه:

این بزرگوار، محدث و فقیه مشهور است، و در سلسله تصوف، مقام خاصی دارا می باشد. وی در کتاب مشهور خود «المیزان الكبرى» می نویسد:

﴿٦٢﴾ التَّرَاوِيحُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ عِشْرُونَ رُكْعَةً.

ترجمه: نماز تراویح در ماه رمضان المبارک بیست رکعت است.^(۲)

﴿ بیست رکعت تراویح در حرمین شریفین ﴾

﴿٦٣﴾ در طول تاریخ ۱۴۰۰ ساله حرم مکه معظمه و مدینه منوره بیست رکعت نماز تراویح به طور متواتر و متواتر در آنجا خوانده شده است. مدرس مشهور مسجد نبوی شریف و سابقاً قاضی مدینه منوره، شیخ عطیه سالم، کتابی به نام «التراویح اکثر من الف عام» بر موضوع تراویح در تاریخ ۱۴۰۰ ساله مسجد نبوی شریف تالیف نموده و در آن ثابت کرده است که

(۱) غنیة الطالبین: ص ۲۶۷ و ۲۶۸ بحواله نماز اهل السنن والجماعت: ص ۲۰۹

(۲) المیزان الكبرى: ص ۱۵۳ بحواله نماز اهل السنن والجماعت: ص ۲۱۰

بیست رکعت نماز تراویح، تعامل متواتر امت اسلامی می باشد و خواندن نماز تراویح کمتر از بیست رکعت ثابت نیست.

شیخ محمد علی صابونی رحمته الله استاذ «کلیة الشریعة والدراسات الاسلامیة» در «جامعة القرى» مکه مکرمه، رساله ای به نام «الهدی النبوی الصحیح فی صلوۃ التراویح» تالیف و نشر نموده و در آن رساله اثبات کرده است که از عهد خلافت راشد تا حکومت سعودیه در مکه مکرمه و مسجد الحرام شریف، نماز تراویح همیشه بیست رکعت خوانده شده است.

ختم قرآن کریم در تراویح سنت است:

﴿٦٤﴾ عَنْ أَبِي عُمَانَ التَّهْدِيِّ قَالَ: دَعَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِعَلَاتِ قُرْآنٍ فَاسْتَفْرَأَهُمْ، فَأَمَرَ أَسْرَعَهُمْ قِرَاءَةً أَنْ يَقْرَأَ لِلنَّاسِ ثَلَاثِينَ آيَةً، وَأَمَرَ أَوْسَطَهُمْ أَنْ يَقْرَأَ خَمْسًا وَعِشْرِينَ، وَأَمَرَ أَبْطَأَهُمْ أَنْ يَقْرَأَ لِلنَّاسِ عِشْرِينَ آيَةً.

ترجمه: حضرت ابو عثمان نهدی رحمته الله روایت می کند؛ حضرت امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رضی الله عنه سه قاری را خواسته قرائت آنها را شنید و آنگاه قاری سریع القرائت را حکم داد تا برای مردم (در هر رکعت نماز تراویح) سی آیت بخواند، و قاری متوسط القرائت را حکم داد تا بیست و پنج آیت قرائت کند، و قاری آهسته قرائت را حکم داد تا بیست آیت بخواند. ^(۱)

﴿٦٥﴾ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ: مَنْ أَمَّ النَّاسَ فِي رَمَضَانَ فَلْيَأْخُذْ بِهِمُ الْيُسْرَ، فَإِنْ كَانَ بَطِيءَ الْقِرَاءَةِ فَلْيُخَيِّرِ الْقُرْآنَ خَتْمَهُ، وَإِنْ كَانَ قِرَاءَتُهُ بَيْنَ ذَلِكَ فَخَتْمُهُ وَنِصْفُ، فَإِنْ كَانَ سَرِيعَ الْقِرَاءَةِ فَمَرَّتَيْنِ.

(۱) السنن الكبرى للبيهقي: ۷۰۰/۲ حدیث ۴۲۹۵ کتاب الصلاة؛ جماع أبواب صلاة التطوع، وقيام شهر رمضان؛ باب قدر قراءتهم في قيام شهر رمضان | مصنف ابن ابي شيبة: ۱۶۳/۲ حدیث ۷۱۷۲ کتاب صلاة التطوع والإمامة وأبواب متفرقة؛ في صلاة رمضان | مصنف عبد الرزاق: ۳۶۱/۴ حدیث ۷۳۲ کتاب الصيام؛ باب قيام رمضان | إعلاء السنن للتهانوي: ۷۱۷ حدیث ۱۸۲۵ باب التراویح

ترجمه: حضرت حسن بصری رضی الله عنه می فرماید: هر کسی مردم را در ماه رمضان در نماز تراویح امامت می کند، با مردم آسانی را اختیار نماید، اگر قرائتش سست است، یک بار ختم کند، و اگر قرائتش متوسط است، یک و نیم ختم نماید، و اگر قرائتش سریع است، دو بار ختم کند.^(۱)

﴿ ۶۶ ﴾ **عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ أَنَّهُ كَانَ يَخْتِمُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ إِحْدَى وَ سِتِّينَ خْتَمَةً ثَلَاثِينَ فِي الْأَيَّامِ وَثَلَاثِينَ فِي اللَّيَالِي وَوَاحِدَةً فِي التَّرَاوِيحِ**

ترجمه: امام اعظم ابو حنیفه رضی الله عنه در ماه مبارک رمضان، شصت و یک بار قرآن مجید را ختم می کرد، سی بار در روز و سی بار در شب و یک بار در تراویح.^{(۲) (۳)}

(۱) مصنف ابن ابی شیبہ: ۱۶۳/۲ حدیث ۷۶۷۹ کتاب صلاۃ التطوع،، فی صلاۃ رمضان
(۲) فتاوی قاضی خان: ۱۴۵/۱ باب التراویح | مرافی الفلاح شرح متن نور الإیضاح: ص ۱۵۸ کتاب الصلاة: فصل فی التراویح | مناقب الامام ابی حنیفه وصاحبه ابی یوسف ومحمد بن الحسن للذهبی: ص ۲۱ و ۲۲ و ۲۳ | سیر أعلام النبلاء للذهبی: ۴۰۰/۶ أبو حنیفه النعمان بن ثابت التیمی

(۳) بعضی از بزرگان دین که قرآن مجید را در یک شب ختم می کردند:

﴿ ﴾ حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه قرآن را در یک رکعت در شب ختم می کرد.

مختصر قیام اللیل: ص ۱۵۷ و شرح معانی الآثار: ۳۴۶/۱ حدیث ۲۰۳۹

﴿ ﴾ حضرت تمیم داری رضی الله عنه نیز در یک شب قرآن را ختم می کرد.

شرح معانی الآثار: ۳۴۸/۱ حدیث ۲۰۵۱

﴿ ﴾ حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنه نیز در یک شب قرآن را ختم می کرد.

مختصر قیام اللیل: ص ۱۵۷ باب أَكْثَرَ مَا يُخْتَمُ فِيهِ الْقُرْآنُ، وَأَقَلُّهُ مِنْ عَدَدِ اللَّيَالِي

﴿ ﴾ حضرت امام شافعی رضی الله عنه یکبار در رمضان هفتاد بار قرآن را ختم کرد.

مفتاح الجنة از سیوطی: ص ۲۹

﴿ ﴾ امام جرح و تعدیل وکیع بن جراح رضی الله عنه نیز در یک شب قرآن را ختم می کرد.

سیر أعلام النبلاء للذهبی: ۱۴۱/۹

﴿ ﴾ امام جرح و تعدیل یحیی قطان رضی الله عنه قرآن را در ۳۴ ساعت ختم می کرد.

تهذیب الاسماء و اللغات از نووی: ۱۵۴/۲

﴿ ﴾ امام بخاری رضی الله عنه نیز در طول ماه مبارک رمضان هر روز یک بار قرآن را ختم

می کرد و این ختمش در وقت افطار می بود و می گفت: دعای بعد از هر ختم قبول می شود.

فتح الباری لابن حجر: ۴۸۱/۱ | إرشاد الساری لشرح صحیح البخاری للقسطلانی: ۳۷/۱

﴿۵۲﴾

﴿۶۷﴾ قَالَ الْإِمَامُ الْفَقِيهُ الْمُفْتَى مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْحَصَكَنِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ: (وَالْحَتْمُ مَرَّةٌ سُنَّةٌ وَمَرَّتَيْنِ فَضِيلَةٌ وَثَلَاثًا أَفْضَلُ. وَلَا يُتْرَكُ الْحَتْمُ لِكَسَلِ الْقَوْمِ).

ترجمه: فقیه و مفتی مشهور، امام محمد بن علی حصکفی رحمته الله می فرماید: یک بار ختم قرآن در نماز تراویح سنت است، دو بار فضیلت است، و سه بار افضل می باشد. و ختم قرآن به سبب تنبلی و کاهلی مردم ترک نشود.^(۱)

﴿۶۸﴾ در فتاوی عالمگیری وارد است: **السُّنَّةُ فِي التَّرَاوِيحِ إِنَّمَا هُوَ الْحَتْمُ مَرَّةً فَلَا يُتْرَكُ لِكَسَلِ الْقَوْمِ.**

ترجمه: یک مرتبه ختم قرآن در تراویح سنت است، و به خاطر کاهلی مردم نباید ترک گردد.^(۲)

﴿ خلاصه کلام ﴾

از احادیث و آثار مذکوره فوق و افعال صحابه کرام و تابعین عظام و اقوال مجتهدین اسلام، امور مندرجه ذیل ثابت گردید:

﴿﴾ حضرت رسول اکرم **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** مسلمانان را بر ادای نماز تراویح ترغیب بسیار داده اند و خود نیز تراویح می خواندند و سه روز مردم را در تراویح جماعت داده آن را برای اُمت مُسلمان سنت قرار دادند.

﴿﴾ بیست رکعت تراویح از آنحضرت **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** ثابت است چنانکه از احادیث حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه و حضرت جابر بن عبد

(۱) الدر المختار و حاشیه ابن عابدین: ۶/۲ کتاب الصلوة؛ باب الوتر والتواهل
(۲) الفتاوی الهندیة: ۱۱۷/۸ کتاب الصلوة؛ الباب التاسع في التواهل؛ فصل في التراويح

الله ﷻ هویدا است. و چونکه این روایت از «تلقی بالقبول أمت» برخوردار است، لذا در درجه «صحیح» قرار دارد.

﴿﴾ بلکه این حدیث مطابق اصول احناف **كَثَرَهُمُ اللَّهُ سَوَادَهُمْ** در درجه متواترات قرار گرفته بعد از آن دیگر نیازی برای اسناد آن نمی باشد.

﴿﴾ بعد رحلت آنحضرت **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**، خلفای راشدین نیز این سنت را ادامه دادند، چنانکه حضرت عمر فاروق رضی الله عنه بر آن مواظبت نموده اُمت را بر بیست رکعت تراویح جمع نمود. این اجماع در موجودیت تمامی مهاجرین و انصار صحابه صورت گرفت. در عهد خلافت حضرت عثمان رضی الله عنه و حضرت علی مرتضی رضی الله عنه نیز بیست رکعت تراویح خوانده می شد.

﴿﴾ سایر صحابه کرام و تابعین عظام نیز بر بیست رکعت تراویح قائل و عامل بودند.

﴿﴾ امامان اربعه اهل السنه و الجماعت و مقلدین ایشان بیست رکعت تراویح اداء می کنند. گویا بیست رکعت تراویح، تعامل متواتر و متواتر اُمت مسلمان است.

﴿﴾ در بلاد اسلامی، در طول تاریخ اسلام، تراویح همیشه بیست رکعت اداء شده است.

﴿﴾ مشایخ و بزرگان اُمت مُسَلِمَه بر بیست رکعت تراویح عامل می باشند.

﴿﴾ در چهارده صد سال اسلام، در حرمین شریفین، نماز تراویح همیشه بیست رکعت خوانده می شد و هنوز هم بیست رکعت تراویح خوانده می شود.

الله متعال همه ما و شما را بر ادای این سنت بیست رکعت توفیق دهد. آمین.

﴿ یک استدلال غلط ﴾

خوانندگان محترم!

در صفحات گذشته مشاهده نمودید که نماز تراویح نزد اهل سنت والجماعت بطور متواتر و متواتر در طول چهارده صد سال اسلام، بیست رکعت است. اما متأسفانه در این آخر زمان، فرقه مخصوصی که قبلاً در روی کره زمین وجود نداشت جدیداً پیدا شده است و این تعامل متواتر و متواتر اُمت اسلامی را ترک و رد می کند، و نماز تراویح را هشت رکعت معرفی می کند.

این فرقه خود را در هند و پاکستان «اهل حدیث» می نامد و در کشورهای عربی خود را «سلفی» می خواند. مردم هند و پاکستان آنها را «غیر مقلد» و «وهابی» می نامند و مردم کشورهای عربی آنها را «لامذهب» و «وهابی» و «خوارج» می خوانند. این فرقه در بین مردم افغانستان به نام «وهابی» و «لامذهب» مشهور می باشد.

حدیث بخاری شریف:

بزرگترین استدلال آنها به حدیثی از حضرت بی بی عایشه رضی الله عنها در بخاری شریف است. حدیث شریف با ترجمه آن حسب ذیل است:

أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كَيْفَ كَانَتْ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ فِي رَمَضَانَ؟ فَقَالَتْ: مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةَ رُكْعَةً يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْلُ عَنْ حُسَيْنٍ وَطَوْلِينَ، ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْلُ عَنْ حُسَيْنٍ وَطَوْلِينَ، ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا.

ترجمه: کسی از حضرت عایشه رضی الله عنها پرسید که نماز رسول الله صلی الله علیه و آله در ماه رمضان چگونه بود؟ حضرت عایشه رضی الله عنها گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله «چه در ماه رمضان و چه در ماه های دیگر» یازده رکعت نماز می خواندند. نخست چهار رکعت ... و باز چهار رکعت ... و سپس سه رکعت وتر.^(۱)

و آنها این حدیث شریف را به شدت تمام به عنوان دلیل هشت رکعت تراویح ارائه می کنند.

جواب این استدلال:

از روی همین حدیث شریف به آسانی مشاهده و دانسته می شود که استدلال آنها بر این حدیث شریف غلط است. چندی از آنها را به اختصار می نویسیم:

﴿﴾ در این حدیث شریف به صراحت آمده است که رسول الله صلی الله علیه و آله «چه در ماه رمضان و چه در ماه های دیگر» می خواندند، و لیکن نماز تراویح فقط در ماه رمضان خوانده می شود، نه در دیگر ماه های سال.

لذا جمله «چه در ماه رمضان و چه در ماه های دیگر» در این حدیث شریف به وضوح ثابت می سازد که این نماز که در شب های «ماه رمضان و ماه های دیگر» خوانده می شود، نماز «تهجد» است، زیرا نماز «تهجد» است که هم در شب های «ماه رمضان» خوانده می شود، و هم در شبهای «ماه های دیگر» در سراسر سال.

﴿﴾ این حدیث شریف ثابت می کند که حضرت رسول اکرم

(۱) صحیح البخاری: ۵۳/۲ حدیث ۱۱۴۱ کتاب التَّهَجُّدِ، بَابُ قِيَامِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِاللَّيْلِ فِي رَمَضَانَ وَغَيْرِهِ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ این یازده رکعت نماز را همیشه در سراسر عمر مبارک خویش «چه در ماه رمضان و چه در ماه های دیگر» هر شب می خواندند، در حالی که چنانکه در صحیح البخاری و صحیح مسلم شریف به صراحت مسطور است حضرت رسول الله **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** نماز تراویح را در تمامی عمر مبارک خویش فقط در سه شب خوانده اند و بس.^(۱)

﴿﴾ این حدیث شریف ثابت می کند که این یازده رکعت همیشه در خانه خوانده می شد، درحالی که نماز تراویح در مسجد خوانده می شود. ﴿﴾ این حدیث شریف ثابت می کند که این یازده رکعت همیشه به صورت منفرد و تنهائی خوانده می شد، در حالی که نماز تراویح در جماعت خوانده می شود.

﴿﴾ این حدیث شریف ثابت می کند که این یازده رکعت در چنان وقتی خوانده می شد که کسی بر آن هیچ اطلاعی نمی یافت، یعنی در نیمه شب یا در اواخر شب، در حالی که نماز تراویح فوراً بعد از جماعت نماز فرض خفتن خوانده می شود.

﴿﴾ در این حدیث، چهار چهار رکعت نماز به یک سلام مذکور است، در حالی که نماز تراویح دو دو رکعت به یک سلام خوانده می شود. ﴿﴾ پس دانسته شد که این حدیث شریف درباره نماز «تهجد» می باشد که آنحضرت **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** همیشه آن را «چه در ماه رمضان و چه در ماه های دیگر» اداء می کردند.

و همچنین به وضوح دانسته شد که این استدلال آنها باطل است. الله متعال همه ما و شما را بر ادای بیست رکعت تراویح توفیق دهد. آمین.

(۱) صحیح البخاری: ۱۱/۲ حدیث ۹۲۴ کتاب الجمعة، باب مَنْ قَالَ فِي الْخُطْبَةِ بَعْدَ الشَّاءِ: أَمَا بَعْدُ | صحیح البخاری: ۵۰/۲ حدیث ۱۱۲۹ کتاب التَّهَجُّدِ، بابُ تَحْرِیضِ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى صَلَاةِ اللَّيْلِ وَالنَّوْفَلِ مِنْ غَيْرِ إِجَابٍ | صحیح مسلم: ۵۶۴/۱ حدیث ۷۱۱ کتاب صَلَاةِ الْمُسَافِرِينَ وَقَصْرِهَا، بابُ التَّرْغِيبِ فِي قِيَامِ رَمَضَانَ، وَهُوَ التَّرَاوِيحُ

﴿فرست آخذ كتاب﴾

﴿١﴾ القرآن الكريم:

﴿٢﴾ الآثار:

المؤلف: الإمام الأعظم أبو حنيفة النعمان بن ثابت بن زوطي بن ماه (المتوفى: ١٥٠هـ). **رواية:** الامام الحافظ القاضي أبي يوسف يعقوب بن إبراهيم بن حبيب بن سعد بن حبة الأنصاري (المتوفى: ١٨٢هـ). **المحقق:** أبو الوفا الافغاني. **الناشر:** دار الكتب العلمية، بيروت.

﴿٣﴾ صحيح البخاري:

الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله ه وسننه وأيامه. **المؤلف:** محمد بن إسماعيل أبو عبد الله البخاري الجعفي. **المحقق:** محمد زهير بن ناصر الناصر. **الناشر:** دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانية بإضافة ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي). **الطبعة:** الأولى، ١٤٢٢هـ عدد الأجزاء: ٩

﴿٤﴾ صحيح مسلم:

المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم. **المؤلف:** مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (المتوفى: ٢٦١هـ). **المحقق:** محمد فؤاد عبد الباقي. **الناشر:** دار إحياء التراث العربي، بيروت. عدد الأجزاء: ٥

﴿٥﴾ سنن النسائي:

المؤلف: أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي الخراساني، النسائي (المتوفى: ٣٠٣هـ). **تحقيق:** عبد الفتاح أبو غدة. **الناشر:** مكتب المطبوعات الإسلامية، حلب. **الطبعة:** الثانية، ١٤٠٦ - ١٩٨٦، عدد الأجزاء: ٩

﴿٦﴾ جامع الترمذي:

= سنن الترمذي. **المؤلف:** محمد بن عيسى بن سؤرة بن موسى بن الضحاك الترمذي، أبو عيسى (المتوفى: ٢٧٩هـ). **تحقيق وتعليق:** أحمد محمد شاكر (ج ١، ٢). ومحمد فؤاد عبد الباقي (ج ٣) وإبراهيم عطوة عوض المدرس في الأزهر الشريف (ج ٤، ٥). **الناشر:** شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي، مصر، **الطبعة:** الثانية، ١٣٩٥ هـ - ١٩٧٥ م، عدد الأجزاء: ٥ أجزاء

﴿٧﴾ سنن أبي داود:

المؤلف: أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السجستاني (المتوفى: ٢٧٥هـ). **المحقق:** محمد محيي الدين عبد الحميد. **الناشر:** المكتبة العصرية، صيدا، بيروت، عدد الأجزاء: ٤

﴿٨﴾ سنن ابن ماجه:

المؤلف: ابن ماجه أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني، (المتوفى: ٢٤٣هـ). **تحقيق:** محمد فؤاد عبد الباقي. **الناشر:** دار إحياء الكتب العربية، فيصل عيسى البابي الحلبي، عدد الأجزاء: ٢

﴿٩﴾ موطأ الإمام مالك:

المؤلف: مالك بن أنس بن مالك بن عامر الأصبحي المدني (المتوفى: ١٧٩هـ). **المحقق:** بشار عواد معروف -

محمود خليل. الناشر: مؤسسة الرسالة. سنة النشر: ١٤١٢ هـ عدد الأجزاء: ٢

﴿١٠﴾ شرح معاني الآثار:

المؤلف: أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة بن عبد الملك بن سلمة الأزدي الحجري المصري المعروف بالطحاوي (المتوفى: ٣٢١هـ). حققه وقدم له: (محمد زهري النجار - محمد سيد جاد الحق) من علماء الأزهر الشريف. راجعه ورقم كتيبه وأبوابه وأحاديثه: د يوسف عبد الرحمن المرعشلي - الباحث بمركز خدمة السنة بالمدينة النبوية. الناشر: عالم الكتب. الطبعة: الأولى - ١٤١٤ هـ ١٩٩٤ م. عدد الأجزاء: ٥ (٤ جزء للفهارس)

﴿١١﴾ مصنف عبد الرزاق:

المؤلف: أبو بكر عبد الرزاق بن همام بن نافع الحميري اليماني الصنعاني (المتوفى: ٢١١هـ). المحقق: حبيب الرحمن الأعظمي. الناشر: المكتبة الإسلامي، بيروت. الطبعة: الثانية، ١٤٠٣. عدد الأجزاء: ١١

﴿١٢﴾ مسند الإمام أحمد بن حنبل:

المؤلف: أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: ٢٤١هـ). المحقق: شعيب الأرنؤوط - عادل مرشد، وآخرون. إشراف: د عبد الله بن عبد المحسن التركي. الناشر: مؤسسة الرسالة. الطبعة: الأولى، ١٤٢١ هـ - ٢٠٠١ م

﴿١٣﴾ المعجم الكبير للطبراني:

المؤلف: سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير اللخمي الشامي، أبو القاسم الطبراني (المتوفى: ٣٦٠هـ). المحقق: حمدي بن عبد المجيد السلفي، دار النشر: مكتبة ابن تيمية، القاهرة، الطبعة: الثانية، عدد الأجزاء: ٢٥

﴿١٤﴾ المعجم الأوسط للطبراني:

المؤلف: سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير اللخمي الشامي، أبو القاسم الطبراني (المتوفى: ٣٦٠هـ). المحقق: طارق بن عوض الله بن محمد، عبد المحسن بن إبراهيم الحسيني، الناشر: دار الحرمين، القاهرة، الأجزاء: ١٠

﴿١٥﴾ إتحاف الخيرة المهرة بزيادات المسانيد العشرة:

المؤلف: أبو العباس شهاب الدين أحمد بن أبي بكر بن إسماعيل بن سليم بن قايماز بن عثمان البوصيري الكتاني الشافعي (المتوفى: ٨٤٠هـ). تقديم: فضيلة الشيخ الدكتور أحمد معبد عبد الكريم. المحقق: دار المشكاة للبحث العلمي بإشراف أبو تميم ياسر بن إبراهيم. دار النشر: دار الوطن للنشر، الرياض. الطبعة: الأولى، ١٤٢٠ هـ - ١٩٩٩ م. عدد الأجزاء: ٩ (٨ ومجلد فهارس)

﴿١٦﴾ مجمع الزوائد ومنبع الفوائد:

المؤلف: أبو الحسن نور الدين علي بن أبي بكر بن سليمان الهيثمي (المتوفى: ٨٠٧هـ). المحقق: حسام الدين القدسي. الناشر: مكتبة القدسي، القاهرة. عام النشر: ١٤١٤ هـ ١٩٩٤ م. عدد الأجزاء: ١٠

﴿١٧﴾ المخلصيات وأجزاء أخرى لأبي طاهر المخلص:

المؤلف: محمد بن عبد الرحمن بن العباس بن عبد الرحمن بن زكريا البغدادي المخلص (المتوفى: ٣٩٣هـ). المحقق: نبيل سعد الدين جرار. الناشر: وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية لدولة قطر. الطبعة: الأولى، ١٤٢٩ هـ

﴿١٨﴾ السنن الكبرى للبيهقي:

المؤلف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الحُسْرُوْجْردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: ٤٥٨هـ). المحقق: محمد عبد القادر عطا. الناشر: دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان. الطبعة: الثالثة، ١٤٢٤ هـ - ٢٠٠٣ م

﴿١٩﴾ صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان:

المؤلف: محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مَعْبَد، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البُستي (المتوفى: ٣٥٤هـ). المحقق: شعيب الأرنؤوط. الناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت. الطبعة: الثانية، ١٤١٤ - ١٩٩٣. عدد الأجزاء: ١٨ (١٧ جزء ومجلد فهارس)

﴿٢٠﴾ الكنى والأسماء للدولابي:

﴿٥٩﴾

المؤلف: أبو بشر محمد بن أحمد بن حماد بن سعيد بن مسلم الأنصاري الدولابي الرازي (المتوفى: ٣١٠هـ).
المحقق: أبو قتيبة نظر محمد الفارابي. **الناشر:** دار ابن حزم، بيروت/ لبنان. الطبعة: الأولى، ١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٠م. عدد الأجزاء: ٣

﴿٢١﴾ **المنتخب من مسند عبد بن حميد:**

المؤلف: أبو محمد عبد الحميد بن حميد بن نصر الكشي ويقال له: الكشي بالفتح والإعجام (المتوفى: ٢٤٩هـ).
تحقيق: الشيخ مصطفى العدوي. **الناشر:** دار بلنسية للنشر والتوزيع. الطبعة: الثانية ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٢م. عدد الأجزاء: ٢

﴿٢٢﴾ **مصنّف ابن أبي شيبة:**

الكتاب لمصنّف في الأحاديث والآثار: **المؤلف:** أبو بكر بن أبي شيبة، عبد الله بن محمد بن إبراهيم بن عثمان بن خواستي العبسي (المتوفى: ٢٣٥هـ). **المحقق:** كمال يوسف الحوت. **الناشر:** مكتبة الرشد، الرياض. الطبعة: الأولى، ١٤٠٩. عدد الأجزاء: ٧

﴿٢٣﴾ **جامع المسانيد والسّنن الهادي لأقوم سنن:**

المؤلف: أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي (المتوفى: ٧٧٤هـ). **المحقق:** د عبد الملك بن عبد الله الدهيش. **الناشر:** دار خضر للطباعة والنشر والتوزيع بيروت، لبنان، طبع على نفقة المحقق ويطلب من مكتبة النهضة الحديثة، مكة المكرمة. الطبعة: الثانية، ١٤١٩ هـ - ١٩٩٨ م. عدد الأجزاء: ١٠

﴿٢٤﴾ **إحياء علوم الدين:**

المؤلف: أبو حامد محمد بن محمد الغزالي الطوسي (المتوفى: ٥٠٥هـ). **الناشر:** دار المعرفة، بيروت. الأجزاء: ٤

﴿٢٥﴾ **مسند ابن الجعد:**

المؤلف: علي بن الجعد بن عبيد الجوهري البغدادي (المتوفى: ٣٣٠هـ). **تحقيق:** عامر أحمد حيدر. **الناشر:** مؤسسة نادر، بيروت. الطبعة: الأولى، ١٤١٠ - ١٩٩٠

﴿٢٦﴾ **مختصر قيام الليل:**

المؤلف: أبو عبد الله محمد بن نصر بن الحجاج المرّزي (المتوفى: ٢٩٤هـ). **اختصرها:** العلامة أحمد بن علي المقرئزي. **الناشر:** حديث أكاديمي، فيصل آباد، باكستان. الطبعة: الأولى، ١٤٠٨ هـ - ١٩٨٨ م

﴿٢٧﴾ **الأحاديث المختارة:**

أو المستخرج من الأحاديث المختارة مما لم يخرج به البخاري ومسلم في صحيحيهما: **المؤلف:** ضياء الدين أبو عبد الله محمد بن عبد الواحد المقدسي (المتوفى: ٦٤٣هـ). **دراسة وتحقيق:** الدكتور عبد الملك بن عبد الله بن دهيش. **الناشر:** دار خضر للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، لبنان. الطبعة: الثالثة، ١٤٢٠ هـ. عدد الأجزاء: ١٣

﴿٢٨﴾ **إعلاء السنن:**

المؤلف: المحدث الناقد العلامة مولانا ظفر احمد العثماني التهانوي. **الناشر:** ادارة القرآن والعلوم الاسلامية، كراچي، الطبعة: الثالث، ١٤١٥. عدد الأجزاء: ٢٢

﴿٢٩﴾ **عمدة القاري شرح صحيح البخاري للإمام العيني:**

المؤلف: أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيثاني الحنفي بدر الدين العيني (المتوفى: ٨٥٥هـ). **الناشر:** دار إحياء التراث العربي، بيروت. عدد الأجزاء: ٢٥ × ١٢

﴿٣٠﴾ **فتح الباري شرح صحيح البخاري لابن حجر:**

المؤلف: أحمد بن علي بن حجر أبو الفضل العسقلاني الشافعي. **الناشر:** دار المعرفة، بيروت، ١٣٧٩ رقم كتبه وأبوابه وأحاديثه: محمد فؤاد عبد الباقي، قام بإخراجه وصححه وأشرف على طبعه: محب الدين الخطيب، عليه تعليقات عبد العزيز بن عبد الله بن باز. عدد الأجزاء: ١٣

﴿٣١﴾ **البذل المجهود في حل أبي داؤد:**

﴿٤٠﴾

المؤلف: الإمام المحدث الكبير الشيخ خليل أحمد السهارنفوري (المتوفى: ١٣٤٦هـ). **المحقق:** الدكتور تقي الدين الندوي. **الناشر:** دار البشائر الإسلامية، بيروت، الطبعة: الأولى ١٤٢٧ هـ - ٢٠٠٦ م. عدد الأجزاء: ١٤

﴿٣٢﴾ مراقبة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح:

المؤلف: علي بن (سلطان) محمد، أبو الحسن نور الدين الملا الهروي القاري (المتوفى: ١٠١٤هـ). **الناشر:** دار الفكر، بيروت، لبنان. الطبعة: الأولى، ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م. عدد الأجزاء: ٩

﴿٣٣﴾ شعب الإيمان:

المؤلف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرُوْجَرْدِي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: ٤٥٨هـ). **حققه وراجع نصوصه وخرج أحاديثه:** الدكتور عبد العلي عبد الحميد حامد. أشرف على تحقيقه وتخريره أحاديثه: مختار أحمد الندوي، صاحب الدار السلفية ببومباي، الهند. **الناشر:** مكتبة الرشد للنشر والتوزيع بالرياض بالتعاون مع الدار السلفية ببومباي بالهند. الطبعة: الأولى، ١٤٢٣ هـ - ٢٠٠٣ م. عدد الأجزاء: ١٤ (١٣)، ومجلد للفهارس

﴿٣٤﴾ الأذكار:

المؤلف: أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي (المتوفى: ٦٧٦هـ). **تحقيق:** عبد القادر الأرناؤوط رحمه الله. **الناشر:** دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، لبنان. طبعة جديدة منقحة، ١٤١٤ هـ - ١٩٩٤ م

﴿٣٥﴾ تاريخ جرجان:

المؤلف: المحدث الإمام في الجرح والتعديل أبو القاسم حمزة بن يوسف بن إبراهيم السهمي القرشي الجرجاني (المتوفى: ٤٢٧هـ أو ٤٢٨ هـ). **المحقق:** تحت مراقبة محمد عبد المعيد خان. **الناشر:** عالم الكتب، بيروت.

الطبعة: الرابعة ١٤٠٧ هـ. ١٩٨٧ م

(و أبو القاسم حمزة بن يوسف بن إبراهيم السهمي، كان ممن يعتمد قوله في الجرح والتعديل من الطبقة الحادية عشرة. كذا في وفيات من يعتمد قوله في الجرح والتعديل (ص ٤٩) لفضيلة الشيخ زين العابدين الاعظمي الاستاذ بجامعة مظاهر علوم، سهارنپور، هند).

﴿٣٧﴾ معرفة السنن والآثار:

المؤلف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرُوْجَرْدِي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: ٤٥٨هـ) **المحقق:** عبد المعطي أمين قلعجي. **الناشرون:** جامعة الدراسات الإسلامية (كراتشي، باكستان)، دار قتيبة (دمشق، بيروت)، دار الوعي (حلب، دمشق)، دار الوفاء (المنصورة، القاهرة). الطبعة: الأولى، ١٤١٢ هـ - ١٩٩١ م. عدد الأجزاء: ١٥

﴿٣٨﴾ سير أعلام النبلاء:

المؤلف: شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي (المتوفى: ٧٤٨هـ). **الناشر:** دار الحديث، القاهرة. الطبعة: الأولى، ١٤٢٧هـ - ٢٠٠٦م. عدد الأجزاء: ١٨

﴿٣٩﴾ سير أعلام النبلاء:

المؤلف: شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي (المتوفى: ٧٤٨هـ). **المحقق:** مجموعة من المحققين بإشراف الشيخ شعيب الأرناؤوط. **الناشر:** مؤسسة الرسالة. الطبعة: الثالثة، ١٤٠٥ هـ / ١٩٨٥ م. عدد الأجزاء: ٢٥ (٢٣) ومجلدان فهارس

﴿٤٠﴾ تهذيب التهذيب:

المؤلف: أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني (المتوفى: ٨٥٢هـ). **الناشر:** مطبعة دائرة المعارف النظامية، الهند. الطبعة: الأولى، ١٣٢٦هـ عدد الأجزاء: ١٢

﴿٤١﴾ رد المحتار على الدر المختار:

المؤلف: ابن عابدين، محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي (المتوفى: ١٢٥٢هـ) **الناشر:** دار الفكر، بيروت. الطبعة: الثانية، ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م. عدد الأجزاء: ٦

﴿٤٢﴾ الفتاوى الهندية: (فتاوى عالمگیری)

﴿٤١﴾

المؤلف: لجنة علماء برئاسة نظام الدين البلخي. **الناشر:** دار الفكر. الطبعة: الثانية، ١٣١٠ هـ عدد الأجزاء: ٦

﴿٤٢﴾ **مراقي الفلاح شرح متن نور الإيضاح**

المؤلف: حسن بن عمار بن علي الشرنبلالي المصري الحنفي (المتوفى: ١٠٦٩ هـ). **اعتنى به وراجعته:** نعيم زرزور. **الناشر:** المكتبة العصرية. الطبعة: الأولى، ١٤٢٥ هـ - ٢٠٠٥ م. عدد الأجزاء: ١

﴿٤٣﴾ **بداية المجتهد ونهاية المقتصد:**

المؤلف: أبو الوليد محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن رشد القرطبي الشهير بابن رشد الحفيد (المتوفى: ٥٩٥ هـ). **الناشر:** دار الحديث، القاهرة. الطبعة: بدون طبعة. تاريخ النشر: ١٤٢٥ هـ - ٢٠٠٤ م. عدد الأجزاء: ٤

﴿٤٤﴾ **المعني لابن قدامة:**

المؤلف: أبو محمد موفق الدين عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة الجماعيلي المقدسي ثم الدمشقي الضنبلي، الشهير بابن قدامة المقدسي (المتوفى: ٦٢٠ هـ). **الناشر:** مكتبة القاهرة. الطبعة: بدون طبعة. عدد الأجزاء: ١٠. تاريخ النشر: ١٣٨٠ هـ - ١٩٦٨ م

﴿٤٥﴾ **الاستنكار:**

المؤلف: أبو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمري القرطبي (المتوفى: ٤٦٣ هـ). **تحقيق:** سالم محمد عطلة، محمد علي معوض. **الناشر:** دار الكتب العلمية، بيروت. الطبعة: الأولى، ١٤٢١ هـ عدد الأجزاء: ٩

﴿٤٦﴾ **مشكاة المصابيح:**

المؤلف: محمد بن عبد الله الخطيب العمري، أبو عبد الله، ولي الدين، التبريزي (المتوفى: ٧٤١ هـ). **المحقق:** محمد ناصر الدين الألباني. **الناشر:** المكتب الإسلامي، بيروت. الطبعة: الثالثة، ١٩٨٥. عدد الأجزاء: ٣

﴿٤٧﴾ **نيل الأوطار:**

المؤلف: محمد بن علي بن محمد بن عبد الله الشوكاني اليمني (المتوفى: ١٢٥٠ هـ). **تحقيق:** عصام الدين الصبايطي. **الناشر:** دار الحديث، مصر. الطبعة: الأولى، ١٤١٣ هـ - ١٩٩٣ م. عدد الأجزاء: ٨

﴿٤٨﴾ **مناقب الامام أبي حنيفة وصاحبيه أبي يوسف ومحمد بن الحسن:**

المؤلف: شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي (المتوفى: ٧٤٨ هـ). **عني بتحقيقه والتعليق عليه:** محمد زاهد الكوثري، و أبو الوفاء الأفغاني. **الناشر:** لجنة إحياء المعارف النعمانية، حيدر آباد الدكن بالهند. الطبعة: الثالثة، ١٤٠٨ هـ. عدد الأجزاء: ١

﴿٤٩﴾ **المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية:**

المؤلف: أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني (المتوفى: ٨٥٢ هـ) : رسالة علمية قدمت لجامعة الإمام محمد بن سعود. **تنسيق:** د. سعد بن ناصر بن عبد العزيز الشثري. **الناشر:** دار العاصمة، دار الغيث - السعودية. الطبعة: الأولى، ١٤١٩ هـ. عدد الأجزاء: ١٩

﴿٥٠﴾ **آثار السنن:**

مع التعليق الحسن. **المؤلف:** العلامة الاجل والحمد لله الاكمل محمد بن علي النيموي (المتوفى ١٣٢٢ هـ ق). چاپ مكتبه امداديه، ملتان پاکستان. عدد الأجزاء: ١

﴿٥١﴾ **وفيات من يعتمد قوله في الجرح والتعديل:**

المؤلف: فضيلة الشيخ زين العابدين الاعظمي الاستاذ بجامعة مظاهر علوم، سهارنپور، هند. **الناشر:** المكتبة القادرية، اترپردیش، هند

﴿٥٢﴾ **زجاجة المصابيح:**

[زجاجة المصابيح على ترتيب مشكاة المصابيح للخطيب التبريزي]. **المؤلف:** العلامة الشيخ السيد ابو الحسنات عبد الله شاه بن مظفرحسين الهندي الحيدرآبادي الحنفي. چاپ حيدرآباد دکن، هند، به سال ١٣٧١ هـ ق مطابق ١٩٥٢ عيسوي، عدد الأجزاء: ٣

﴿٤٢﴾

﴿٥٣﴾ أدلة الحنفية من الاحاديث النبوية على المسائل الفقهية:

المؤلف: الشيخ المحدث المفسر محمد عبد الله بن مسلم البهلولي (المتوفى ١٣٩٨ هـ ق). الناشر: دار القلم، دمشق، الطبعة: الثانية، عام ١٤٣١ هـ = ٢٠١٢ م

﴿٥٤﴾ فضائل الأوقات:

المؤلف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الحُسْرُوْجْردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: ٤٥٨ هـ)، المحقق: عدنان عبد الرحمن مجيد القيسي، الناشر: مكتبة المنارة، مكة المكرمة، الطبعة: الأولى، ١٤١٠، عدد الأجزاء: ١

﴿٥٥﴾ تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي:

المؤلف: عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (المتوفى: ٩١١ هـ)، حققه: أبو قتيبة نظر محمد الفارياي، الناشر: دار طيبة، عدد الأجزاء: ٢

﴿٥٦﴾ تهذيب الكمال في أسماء الرجال:

المؤلف: يوسف بن عبد الرحمن بن يوسف، أبو الحجاج جمال الدين ابن الزكي أبي محمد القضاعي الكلبلي المرزي (المتوفى: ٧٤٢ هـ)، المحقق: د. بشار عواد معروف، الناشر: مؤسسة الرسالة - بيروت، الطبعة: الأولى، ١٤٠٠ - ١٩٨٠، عدد الأجزاء: ٣٥

﴿٥٧﴾ لسان الميزان:

المؤلف: أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني (المتوفى: ٨٥٢ هـ)، المحقق: عبد الفتاح أبو غدة، الناشر: دار البشائر الإسلامية، الطبعة: الأولى، ٢٠٠٢ م، عدد الأجزاء: ١٠، العاشر فهارس

﴿٥٨﴾ تذكرة الحفاظ:

المؤلف: شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي (المتوفى: ٧٤٨ هـ)، الناشر: دار الكتب العلمية بيروت-لبنان، الطبعة: الأولى، ١٤١٩ هـ-١٩٩٨ م، عدد الأجزاء: ٤

﴿٥٩﴾ طبقات الحفاظ للسيوطي:

المؤلف: عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (المتوفى: ٩١١ هـ)، الناشر: دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى، ١٤٠٣، عدد الأجزاء: ١

﴿٦٠﴾ الحاوي للفتاوي:

المؤلف: عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (المتوفى: ٩١١ هـ)، الناشر: دار الفكر للطباعة والنشر، بيروت - لبنان، عام النشر: ١٤٢٤ هـ - ٢٠٠٤ م، عدد الأجزاء: ٢

﴿٦١﴾ كشاف القناع عن متن الإقناع:

المؤلف: منصور بن يونس بن صلاح الدين ابن حسن بن إدريس البهوتي الحنبلي (المتوفى: ١٠٥١ هـ)، الناشر: دار الكتب العلمية، عدد الأجزاء: ٦

﴿٦٢﴾ بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع:

المؤلف: علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني الحنفي (المتوفى: ٥٨٧ هـ)، الناشر: دار الكتب العلمية، الطبعة: الثانية، ١٤٠٦ هـ - ١٩٨٦ م، عدد الأجزاء: ٧

﴿٦٣﴾ كفاية الأخيار في حل غاية الإختصار:

المؤلف: أبو بكر بن محمد بن عبد المؤمن بن حريز بن معلى الحسيني الحنفي، تقي الدين الشافعي (المتوفى: ٨٢٩ هـ)، الناشر: دار الخير - دمشق، الطبعة: الأولى، ١٩٩٤، عدد الأجزاء: ١

﴿٦٤﴾ إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري:

المؤلف: أحمد بن محمد بن أبي بكر بن عبد الملك القسطلاني القتيبي، المصري، أبو العباس، شهاب الدين (المتوفى: ٩٢٣ هـ)، الناشر: المطبعة الكبرى الأميرية، مصر، الطبعة: السابعة، ١٣٣٣ هـ، عدد الأجزاء: ١٠

﴿٦٥﴾ تراويح، يبست ركعت سنت مؤكده است:

﴿٤٣﴾

المؤلف: مناظر و متكلم اسلام مولانا الياس گمن مدّ ظله

﴿٤٤﴾ تجليات صفدر:

از حجة الاسلام مولانا محمد امين صفدر أوكاروى. چاپ مكتبة امداديه ملتان، باكستان، ٦ جلد

﴿٤٥﴾ فتاوى قاضى خان:

المؤلف: الامام حسن بن منصور بن أبى القاسم قاضى خان، (المتوفى ٥٩٢ هـ). چاپ دار الفكر، السنة: ١٤٣١ - ١٤٣٣ هـ، ٢٠١٠ م

﴿٤٦﴾ مسند الامام زيد بن على:

المؤلف: الامام زيد بن على بن الحسين بن على المرتضى، چاپ بيروت و چاپ لاهور.

﴿٤٧﴾ تهذيب الأسماء واللغات:

المؤلف: أبو زكريا محبي الدين يحيى بن شرف النووي (المتوفى: ٦٧٦ هـ). عنيت بنشره وتصحيحه والتعليق عليه ومقابلة أصوله: شركة العلماء بمساعدة إدارة الطباعة المنيرية. يطلب من: دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان. عدد الأجزاء: ٤

﴿٤٨﴾ نماز اهل السنن والجماعات:

مؤلف: مناظر و متكلم اسلام مولانا محمد الياس گمن مدّ ظله، مترجم: محمد ابراهيم تيمورى، چاپ سوم

﴿٤٩﴾ البذل المجهود في حل أبي داؤد:

المؤلف: الإمام المحدث الكبير الشيخ خليل احمد السهاري نفوري (المتوفى: ١٣٤٦ هـ). المحقق: الدكتور تقي الدين الندوي. الناشر: دار البشائر الاسلامية، بيروت، الطبعة: الأولى ١٤٢٧ هـ - ٢٠٠٦ م. عدد الأجزاء: ١٤

﴿٥٠﴾ اوجز المسالك إلى موطأ مالك:

المؤلف: الامام محمد زكريا الكاندهلوى المدينى (المتوفى ١٤٠٢ هـ)، اعتنى به وعلق عليه: الاستاذ الدكتور تقي الدين الندوي، الناشر: دار القلم، دمشق، ١٤٢٤ هـ، ٢٠٠٣

﴿٥١﴾ ركعات تراويح:

تأليف: محدث كبير حبيب الرحمن الأعظمي، چاپ معارف پرس، اعظم گر، هند

﴿٥٢﴾ درس ترمذى:

تأليف: شيخ الاسلام محمد تقي عثمانى مدظله، چاپ مكتبة دار العلوم كراچي، سال ١٤٢٦ هـ ٢٠٠٥ م

﴿٥٣﴾ معارف السنن شرح جامع الترمذى:

المؤلف: محدث العصر العلامة الشيخ محمد يوسف البنوري (المتوفى: ١٣٩٧ هـ)، كراچي. عدد الأجزاء: ٦

﴿٥٤﴾ فتح باب العناية بشرح النقاية:

المؤلف: الامام الفقيه المحدث المتكلم نور الدين ابى الحسن على بن سلطان محمد الهروى القارى (المتوفى ١٠١٤ هـ)، الناشر: شركة دار ارقم، بيروت، لبنان، الأجزاء: ٣

نشانی:

تلفون: ٠٠٤٤٧٨٨٦٧٠٧٩٢٧

نشانی ایمیل (Email):

miteymori@gmail.com

